

VARGA LÁSZLÓ

**A
JUGOSZLÁVIAI
MAGYARSÁG
TÁRSADALMI - POLITIKAI
HELYZETE***

* Az itt közölt tanulmány, kisebb változásoktól és kiegészítésekkel eltekintve, a szerző diplomamunkája, amelyet a belgrádi egyetem Politikai Tudományok Karának bizottsága elött védett meg. A bizottság elnöke dr. Radoslav Ratković, a kar dékánja volt, tagjai dr. Vliadan Cetković és dr. Reháč László. Az eredeti műhöz 2,5 ívnyi függelék is tartozik, dokumentáris és statisztikai anyaggal, amelyek közlésétől ez esetben eltekintünk.

A jugoszláviai magyarság társadalmi és politikai helyzetét ma nyilvánvalóan az a folyamat jellemzi alapvetően, amelynek során a nemzeti kisebbség, majd fél évszázados állapotából, nemzetiséggé alakul át. Pontosabban: a sajátos védnökség alatt lévő nemzeti kisebbségnek az állapotából a nemzetiséggé, tehát az öngazgatású jugoszláv szocialista közösség alkotó részévé, szubjektív tényezőjévé való átalakulás folyamata ez. Eközben, természetesen, nem az elnevezés újszerűsége, maga a terminus a lényeges (amely egyébként is többek szerint vitatható), hanem maga a folyamat, amelyet az öngazgatás rendszere társadalmilag megalapozott, a JKSZ Központi Bizottságának Brionin megtartott IV. ülése részleteinek összefüggésében eszmeileg megvilágított, az alkotmánykiegészítő rendelkezés pedig a jogrend sáncába bevett.¹

Ez a folyamat egyben azt is jelenti, s ez a tulajdonképpeni értelme, hogy kezdetét veszi a kisebbségi állapotra és létre jellemző kettősség feloldozása és túlhaladása. Annak a kettősségnek, amely a szociális-gazdasági és nemzeti összetevők bizonyos kettéválasztásában jutnak kifejezésre a kisebbség életében. Jobban mondva: a kisebbségek maradéktalanul élvezik ugyan mindazokat a polgárjogokat, illetőleg a bennük kifejeződő társadalmi és anyagi viszonyok adottságait, amelyeket a közösség, minden tagja számára, nemzetiségre való tekintet nélkül megalkot, ám külön jogszabályokkal úgynevezett sajátos jogokat biztosít számukra, mint amilyenek például a szabad nyelvhasználat és iskola-tartás joga, a nemzeti kultúra ápolása stb., hogy ezek alapján a kisebbségek korlátlanul élhessék a maguk, persze nem zárt, nemzeti életét, kultúrájukban kifejezzék nemzeti sajátosságait.² Azonban a dolgozó ember, s ennek megfelelően a nemzetiségekhez tartozó dolgozó érvényesülése a társadalmi munka és elosztás folyamatában új szakaszt nyit a kisebbségi lét kettősségének túlhaladásához, mert harmonikusabban, s mindenképpől természetesebb módon kapcsolja egybe a nemzetiségek életének társadalmi és osztály-, valamint nemzeti tényezőit és azok törekvéseit.

Központi jelentőségű kérdése ma ennek a folyamatnak, és pedig nem csupán a jugoszláviai magyarság és általában a nemzetiségek számára, hanem az úgynevezett többség, a többségi nemzeti csoportok, hovatovább az egész társadalom szempontjából nézve is, hogy miként, milyen megfontoltsággal és mekkora sikerrel telítjük új tartalommal a társadalmi-gazdasági és politikai rendszer teremtette új mozgásteret. Mekkora sikerrel kapcsoljuk egybe a nemzetiségek életének két külön síkban futó összetevőjét: az ember és a polgár szabadságjogait és a dolgozó általánosan elfoglalt helyzetét a társadalmi termelésben (ami egyöntetűen vonatkozik mindenkire, tehát a nemzetiségekhez tartozó egyénekre is), az úgynevezett különleges kisebbségi jogokkal, a kisebbségek biztosított jogaival, amelyek körülhatároltak, ám amelyeket szinte már hagyományosan elvonatkoztatnak a nemzetiségek általános társadalmi és politikai helyzetétől.

Ugyanis a forradalom, különösképpen pedig az öngazgatás és a munka szerinti elosztás rendszere sorsdöntően megváltoztatta a termelési viszonyokat. Ez a terület ma ugyancsak társadalmi irányítás és szabályozás tárgyát képezi, míg a ma már hagyományosnak mondható kisebbségi jogok megalkotásának és az állami vagy nemzetközi biztosítékok megfogalmazásának idejében a termelés és az elosztás szférája úgyszólván teljesen a tőke rendeltetése volt. Innen veszi eredetét az, a ma már ugyancsak hagyományosnak mondható, ám a szo-

¹ Vö. Varga László: Felszólalás az SZKSZ Központi Bizottságának 1968. május 29-én megtartott 14. ülésén. Az ülés gyorsírói jegyzetei az SZKSZ KB irattárában, Belgrád.

² Uo.

cialista társadalom számára nyilvánvalóan túlhaladott szemlélet, amely a nemzetiségi (kisebbségi) jogok szabályozását és megvalósítását, a legjobb szándék esetén is, az úgynevezett versailles-i kisebbségvédelmi rendszer kitaposott ösvényén járva keresi, megfelelkezve azokról a lényegbevágó változásokról, amelyek a termelési viszonyokban időközben bekövetkeztek.

Éppen ezért, manapság a nemzetiségek életbevágó vagy hétköznapi ügyeinek elméleti áttekintésére vagy gyakorlati megoldására irányuló minden friss törekvésnek (s ez teljes egészében vonatkozik a jugoszláviai magyarság esetére is) elsősorban azokból a lényeges kérdésekből kell kiindulnia, amelyek kifejezik a nemzetiségek életében, különösképpen a létében végbemenő jelenkori változásokat, mint például:

— hogyan és mennyiben szolgálnak természetes alapul az ember és a polgár szabadságjogai és a társadalomban betöltött általános szerepe sajátos (mondhatnám úgy is, hogy nemzeti vagy nemzetiségi) jogainak szabályozására és szükségleteinek kielégítésére, illetve megfordítva,

— a nemzetiségek úgynevezett sajátos jogai és szükségleteik kielégítése hogyan és mennyiben lesz a fennálló alapvető társadalmi viszonyok természetes, nem pedig elkülönített funkciójává;

— hogyan és mennyiben válik mindez a társult dolgozó és polgár, illetve a nem központosított, öngazgató társadalom természetes velejárójává; milyen az egyes tényezőknek a magatartása, igazolják-e, vagy pedig megcáfolják azt, miszerint az öngazgatás és a munka szerinti elosztás rendszere nyújtja a legtermészetesebb és egyedüli lehetséges keretet a kisebbségi lét kettősségének a túlhaladásához, ami egyben azt is jelenti, hogy valóságosan megszűnik kisebbségi mivolta és nemzetiséggé alakul át.³

Ez a tanulmány nem azzal a szándékkal készült, hogy minden oldalról megvilágítsa a jugoszláviai magyarság számára is, kétségtelenül sorsdöntő folyamat minden vonatkozását. Egy tanulmány keretei ehhez nyilvánvalóan szűkre szabottak, lehetőségei korlátozottak. A választás lehetősége azonban még ez esetben is sokféle.

A megválogatás kényszerű körülménye és a valóságos sorsproblémák célszerű méretezése arra készítette a szerzőt, hogy a bevezetőben kifejtett néhány általános szempont felvázolása után, az alábbiakra szorítkozzon:

I. A jugoszláviai magyarság területi elhelyezkedése

II. A gazdasági állapotok és a társadalmi szerkezet átalakulásának vázlatos áttekintése

III. A politikai életben való részvétel és a politikai képviselőlet néhány kérdése

IV. Az egyenrangú nyelvhasználat értelme és jelenlegi helyzete

V. Az iskoláztatás ma még nyílt kérdései

VI. A művelődési élet megszervezésének néhány vonatkozása

VII. Kapcsolatok az anyanemzettel

Másmilyen megfontolással természetesen másféle válogatást lehet szembeállítani az itt felvázolttal. Ez a megválogatás elsősorban azért bírálható, mert mégiscsak, legalábbis első pillantásra, nagyobb teret szentel az oktatás, műve-

³ Ezzel kapcsolatban lásd E. Kardelj alábbi megállapítását: A kizsákmányolás és ugyanakkor a bürokratikus, adminisztratív igazgatás alól is felszabadult munka, valamint a szabad munkás-ember, alkotó-ember, akinek kibontakozását nem béklyózza meg sem a magántulajdon, sem pedig az állami központosítás önkénye, ez az ember lesz egyre inkább a szocialista viszonyok továbbfejlesztésének önálló meghajtó ereje. (Expozé a Szövetségi Képviselőház és a Szocialista Szövetség Szövetségi Bizottságának együttes ülésén az alkotmánytervezet betervezése alkalmával 1962. szeptember 20-án. Egykori sajtókiadvány alapján.)

lődés és nyelvhasználat kérdéseinek. Márpedig ezek eddig is mind a magyarság, mind pedig a társadalom figyelmének központjában voltak, végső soron pedig ugyancsak a sajátos nemzetiségi jogok keretébe tartoznak.

Az ilyen irányú megjegyzés látszólag helytálló lenne, amennyiben azok tárgyalása kizárólag a hagyományos nézőpontok szerint történnék. A szerző szándéka azonban az, és ez indokolja elhatározását, hogy a megváltozott társadalmi viszonyok közepette éppen a megválogatott kérdéseken kísérelje meg felvázolni az általános és sajátos egybekapcsolódásának folyamatát.

I. A JUGOSZLÁVIAI MAGYARSÁG TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE

Jugoszláviában az 1961-es¹ népszámlálás adatai szerint 504 368 magyar élt², ami az ország összlakosságának 2,7 százalékát képezi³. A magyarság területi elhelyezkedése azonban rendkívül tarka képet nyújt. Némely vidéken, különösképpen a határmenti övezetben, kifejezetten nagyfokú a magyarság koncentrációja, olyannyira, hogy néhány községben és még több lakott településen nemcsak összefüggő tömbökben laknak, hanem az összlakosság abszolút többségét teszi ki, máshol viszont szétszórtnak, szinte néptöredékként él, s csupán elenyésző részét képezi az összlakoságnak.

A magyar nemzetiség megoszlásának jellegzetessége, s különösképpen annak részletes elemzése nem tartozik szorosan e tanulmány tárgy körébe, ámde, tekintettel arra, hogy a lélekszám, az össznépességben képviselt számarány, s nem utolsósorban a szétszórtság, illetve összefüggő népesség koncentrációja számottevően befolyásolja a nemzetiségi szükségletek kielégítését szolgáló előfeltételek megteremtését, s a nemzetiségi és öngazgatói jogok gyakorlati érvényesülésének valóságos terjedelmét, helyesnek tetsző utalni itt a nemzetiségi megoszlás jellegzetes adataira is.

Bosznia—Hercegovina Szocialista Köztársaság területén 1415 magyar él, ami a jugoszláviai magyar etnikumnak mindössze 0,3 százalékát teszi ki, Bosznia—Hercegovina összlakosságának viszont statisztikailag alig kifejezhető hányadát jelenti. Hasonlóképpen van Crna Gora Szocialista Köztársaságban (270 magyar, illetve az etnikum 0,05 százaléka) és a Macedón Szocialista Köztársaságban (252 magyar, illetve az etnikum 0,05 százaléka). A rendkívül kis lélekszámra és számarányra való tekintettel ebben a két köztársaságban nem mutatják ki a magyarság részarányát az összlakosságban.

A Horvát Szocialista Köztársaság területén 42 347 magyar él, ami az itteni magyarságnak 8,4 százalékát teszi ki. Ez Horvátország összlakosságának valamivel több mint 1 százalékát jelenti, ám ugyanakkor a köztársaság legnépesebb nemzetiségi csoportját alkotja. A horvátországi magyarságnak több mint a fele (23 091 lélek) Baranyában és Eszék környékén él, ahol az összlakoságnak csaknem 10 százalékát teszi ki, azzal, hogy egyes körzetekben sokkal nagyobb a számarányuk (Batinán 48 százalék, Hercegszőlősen 28 százalék, Dár-

¹ Statistički godišnjak SFRJ (a JSZNK statisztikai évkönyve), Belgrád, 1964. július, 351—352. oldal.

² Mr. Mirnic Károly adatai szerint, amelyeket a „Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében” című tanulmányában közöl, 1921-ben 472 000, 1931-ben 468 000, 1953-ban 502 000 magyar élt Jugoszláviában. Híd, 1970/1, Újvidék.

³ Az összehasonlítások alapján kapott arányokat és viszonyokat nem árt némi óvatossággal kezelni. Ugyanis minden összehasonlítás az 1961-es népszámlálás adatai alapján történt, ám azóta feltételezhetően történtek bizonyos eltolódások a lakosság nemzetiségi szerkezetében. A feltevés a korábbi évek adatainak egybevetésén alapul.

dán 25 százalék). Bizonyos fokú koncentrációról beszélhetünk még Vukovar (2521) és Vinkovci (2273) környékén, míg a fennmaradt, körülbelül 10 000 főnyi horvátországi magyarság szétszórtan él, csaknem az egész köztársaság területén, azzal, hogy úgy-ahogy népesebb, néhány száz főt számláló csoport található Bulincban, Uljanikban, Grubišno Poljén, Garašnicán, Suho Poljén, Polán és Orahovicán.⁷

A Szlovén Szocialista Köztársaságban 10 498 magyar él, illetve a jugoszláviai magyarságnak 2,1 százaléka. Ez a köztársaság összlakosságának 0,7 százalékát teszi ki. Az ottani magyarság területi elhelyezkedésének legfőbb sajátossága a nagyfokú koncentráció. Kis kivétellel úgyszólván mind két község területén él: Lendván (8238), ahol a község összlakosságának 40 százalékát teszi ki és Muraszombaton (1819), ahol az összlakosság 4 százalékát képezi. Ebben a két községben a szlovéniai magyarságnak 96 százaléka él.⁸

A jugoszláviai magyar nemzetiség túlnyomó része a Szerb Szocialista Köztársaságban van. 449 586 magyar él itt, ami a jugoszláviai magyar etnikumnak 89,1 százalékát teszi ki, a köztársaság összlakosságának pedig 5,9 százalékát képezi. Mivelhogy ennek elenyésző része él szűkebb Szerbiában (6816) és Kosovo Szocialista Autonóm Tartomány területén (210), célszerűbb felvázolni a magyar nemzetiség területi megoszlását a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány területén, ahol az etnikum zöme él.

Vajdaságban 442 560 magyar él, ami az itteni magyar nemzetiségnek 87,7 százalékát teszi ki, a tartomány összlakosságának pedig 23,9 százalékát képezi. A vajdasági magyarság zöme Bácskában van, Bánátban jóval kevesebb, Szerémségben pedig úgyszólván elenyésző a száma.

A magyar nemzetiség a 44 vajdasági község közül kilencben (s ezek egy kivételével mind Bácskában vannak) az összlakosság abszolút többségét alkotja, méghozzá 50,2—88,2 százalékgig menő arányban. Ide, ebbe a kilenc községbe koncentrálódik a vajdasági magyar nemzetiségnek több mint a fele, pontosabban 238 476 fő. További 36 460 magyar, illetve a vajdasági magyarságnak 7,5 százaléka olyan községekben él, amelyekben egyetlen nemzetiség sem teszi ki az összlakosság felét. A fennmaradt része, tehát mindössze 38,5 százaléka, illetve 170 652 fő, olyan községekben oszlik meg, ahol valamely más nemzet vagy nemzetiség alkotja az összlakosság abszolút többségét.⁹

A fentiekből következik, hogy a szétszórtság nem tartozik Vajdaságban (és az országban sem) a magyar (és általában a nemzetiségek) megoszlásának és területi elhelyezkedésének legfőbb jellegzetességei közé, ellenkezőleg „a szerb, a magyar és többé-kevésbé a szlovák nemzetiségű lakosság koncentrációja a községekben alkotott többség szempontjából széles körű lehetőséget nyújt arra, hogy a meglévő politikai és kommunális rendszer útján megoldjuk és szabályozzuk az egyes nemzetiségek érvényesülésével összefüggő kérdéseket, illetve megindítsuk ezt a folyamatot és feltételeket teremtünk meghatározott, sajátos szükségleteik kielégítésére. Ez elsősorban az iskoláztatásra vonatkozik, a szakképzettség elnyeréséhez szükséges feltételek megteremtésére, az anyanyelv szóbeli és írásbeli használatának érvényesítésére a közéletben, valamint a szkups-

⁷ A JSZNK statisztikai évkönyve (1964. július) és a Horvát Szocialista Köztársaság közigazgatási intézetében készült „A nemzetiségek nyelvhasználati jogának megvalósítása” című tanulmány nyomán.

⁸ A JSZNK statisztikai évkönyve (1964. július), valamint a Szlovén Szocialista Szövetség köztársasági választmányában készített: „A magyar nemzetiség helyzete” című tanulmány alapján (a JDNSZSZ Szövetségi Választmányának irattárából).

⁹ Vö. dr. Rehák László: Vajdaság Autonóm Tartomány lakossága nemzeti megoszlásának jellegzetességei. A nemzetek közötti viszony időszeri kérdései az öngazgatású társadalomban című kötetből, Forum, Újvidék, 1970., 64. oldal.

tinákban és a szélesebb társadalmi-politikai közösségek, társadalmi-politikai szervezetek vezetőségeiben való politikai képviselő megvalósítására, továbbá kezdeményezésekre és községek közötti együttműködésre az egész nemzetiségi közösség szempontjából jelentős kérdésekben”¹⁰. Különös jelentőséggel bír éppen ez az utóbbi, már csak azért is, mert a jugoszláviai magyar etnikumnak kilenczede Vajdaságban van, ahol csaknem egynegyedét képezi a tartomány lakosságának, s az életre kelő tartományi autonómia révén egyre több lehetősége nyílik a közügyek befolyásolására s nem utolsósorban saját sorsának rendezésére is. Ugyanis... „az alkotmánytörvény tervezete a politikai berendezésre vonatkozó alapvető és egységes alkotmányos rendelkezések feldolgozásával arra törekszik, hogy tovább fejlessze a választógyűlés és népszavazás intézményét, valamint a helyi közösségeket, amelyekben különösképpen kifejezésre jut Vajdaság jellegzetes társadalmi szerkezete”¹¹.

Igaz ugyan, hogy a magyar nemzetiség, számarányától függetlenül, más nemzetek és nemzetiségek fiaival együtt vesz részt a politikai döntések meghozatalában és az öngazgatás gépezetében, üzemi, falusi, községi vagy tartományi szinten, és ugyan bonyolultabbá, összetettebbé, esetenként kényesebbé teheti a viszonyokat vagy a döntések előkészítésének a módját, ám a társadalom alap-szervezetében megvan a lehetősége arra, hogy önállóan kifejezéshez jusson.

II. A GAZDASÁGI ÁLLAPOTOK ÉS A TÁRSADALMI SZERKEZET ÁTALAKULÁSÁNAK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE

Igen nehéz, szinte lehetetlen elszigetelten követni, különösképpen pedig felvázolni a jugoszláviai magyarság társadalmi-gazdasági és anyagi helyzetét. Megnehezíti az ilyenfajta vállalkozást az a körülmény, hogy az efféle társadalmi statisztika több mint hiányos, s az elvárta végzett kutatásoktól eltekintve, nem is nagyon szokásos. Ami viszont mégis felkutatatható a régebben végzett kutatások anyagából, az eltérő, gyakran ellentmondó módszerek és célkitűzések miatt igen nehezen összehasonlítható. Ennél is nyomósabban hat azonban az a visszavonhatatlan történelmi igazság, hogy egy-egy vidék lakóinak, illetve társadalmi osztályainak és rétegeinek sorsa, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül rendkívüli módon összefonódik.

Mindenekfelett vonatkozik ez Vajdaságra, ahol a jugoszláviai magyar nemzetiség túlnyomó többsége él. Az itteni magyarság, az időnként és rétegenként kimutatható jelentékeny sajátosság ellenére is alapjában véve osztozik a tartomány más nemzetiségű lakosságának sorsában. Ezt az álláspontot csak bizonyos mértékben befolyásolja az a körülmény, hogy adott időszakban és adott viszonyok közepette az úgynevezett uralkodó, vagy pedig az elnyomott nemzethez tartozónak vallhatta magát. Ennélfogva, ez a körülmény ugyancsak sajátosan jellemző szempont lehet a magyar nemzetiség társadalmi-gazdasági helyzetének vizsgálatánál, annál is inkább, mert nyomait magán viseli annak szociális szerkezete.

A múltban, de bizonyos mértékben még ma is túlnyomóan mezőgazdasági jellegű Vajdaság úgyszólván mindig a különböző gazdasági rendszerek és viszo-

¹⁰ Dr. Rehák László: Uo. 65—66. oldal.

¹¹ Ilija Rajacić: Expozé Vajdaság SZAT Képviselőháza tanácsainak együttes ülésén az alkotmánytörvény tervezetének betervezése alkalmából, 1969. február 21-én. VSZAT Hivatalos lapjának különkiadása, Novi Sad, 1969. 11—12. oldal.

nyok határán és peremén volt. „Vajdaság határ menti fekvése, függetlenül attól, hogy a tartomány a történelem során melyik országhoz tartozott — Ausztriához, az Osztrák—Magyar Monarchiához, a Szerb—Horvát Királysághoz vagy a régi Jugoszláviához —, mindig roppant fontos, gyakran döntő hatással volt gazdaságára, sőt az említett országok gazdaságpolitikájára is... az itt felhalmozódott tőkét különféle adókkal — kezdve a harmincad néven ismert adótól a régi Jugoszláviában ismert adókig — közvetlenül elvonták innen... E módszerek vizsgálatával nyomon követhető minden egyes országban a régiók és peremvidékek gazdasági kizsákmányolásának politikája. Vajdaság szintén a peremvidékek közé tartozott, sőt gyakran a legfontosabb ilyen peremvidék volt”.¹²

A Vajdaság gazdasági fejlődésére nézve kedvezőtlen körülmények, az átmeneti fellendülés rövid időszakaitól eltekintve — amit inkább kivételnek mint szabálynak kell tekinteni —, jórészt fennmaradtak, és éreztették hatásukat a felszabadulás után is. Rendkívül érdekes és tanulságos dolog lenne felvázolni itt a tartomány gazdasági lemaradásának minden vonatkozását, ám az állapotok érzékeltetése céljából elegendő elmondani, hogy Vajdaságban „az 1948—1952-es időszakban a termelés átlagos 'növekedése' (helyesebben, csökkenése) mínusz 5,7 százalék volt... Egyáltalában Vajdaság gazdasága 1948 és 1956 között a szó szoros értelmében stagnált. Ez azt jelenti, hogy az egyszerű társadalmi újratermelés szintjén volt (tehát a csökkenő társadalmi újratermelésről csak az egyszerű újratermelés szintjére sikerült felvergődnie), mivel az 1952. évet követő időszakban — tehát 1953 és 1956 között — némiképpen fellendült a gazdasági élet; a 9,7 százalékos termelésnövekedés azonban korántsem tudta helyrehozni az előző időszakban történt dezinvestálás következményeit”.¹³ Csupán 1957-től veszi kezdetét az az időszak, amikor Vajdaság gazdasága számottevő ingadozásokkal ugyan, de képes volt némi bővített társadalmi újratermelésre.

A gazdasági beruházások Vajdaságban az egész főszaadulás utáni időszakban az országos átlag alatt maradtak. Lakosonkénti átlagegységben kimutatva az 1947-től 1966-ig terjedő húszesztendő időszakban csupán csak Bosznia—Hercegovinában és Kosovón volt alacsonyabb, mint Vajdaságban. Ehhez, az egyébként sem rózsás helyzethez érdemes hozzáfűzni még két körülményt: a gazdasági beruházásoknak 40 százalékát a mezőgazdaság emésztette fel, ami tekintettel a tartomány gazdasági szerkezetére, önmagában véve még nem is lenne olyan nagy baj, ám a mezőgazdaság közismert helyzete, különösképpen pedig a folyó agrárpolitika következményeként, az ilyen jellegű beruházások hatékonysága jóval kisebb, mint, mondjuk, az iparban; és másodsor, a nemzetiségek lakta községekben, tehát azokban is, amelyekben a vajdasági magyarság zöme él, a beruházások szintje elmarad az egyébként sem magasnak mondható, vajdasági átlag alatt. Például, az 1963-tól 1966-ig terjedő időszakban Vajdaságban az egy lakosra jutó gazdasági beruházás 893 dinárt tett ki átlagban. Ezzel szemben abban a kilenc vajdasági községben, amelyben a magyarság a lakosság többségét teszi ki (és ahol a jugoszláviai magyar nemzetiségnek több mint a fele él), a lakosonkénti beruházások összege (az említett időszakban) a

¹² Dr. Mezei István: A nemzeti egyenjogúság regionális gazdasági tényezői Vajdaságban. A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az öngazgatású társadalomban című kötetből, Forum, Újvidék, 1970. 35. oldal.

¹³ Uo. 41—42. oldal.

következő volt: Csóka 749, Zenta 713, Ada 663, Szabadka 644, Topolya 620, Becse 503, Kishegyes 307, Kanizsa 300, és Temerin 249 új dinár.¹⁴

Az igazság kedvéért meg kell ugyan mondani, hogy 1966-ban a tartomány területén a fejenkénti nemzeti jövedelem 20 index-számmal volt az országos átlag fölött, s ilyen értékelés szerint Vajdaság Szlovénia és Horvátország után a harmadik helyet foglalja el az országos ranglistán. Azonban a teljes igazsághoz hozzátartozik az is, hogy az 1947-től 1965-ig terjedő, majd húszéves időszakban, a fejenkénti nemzeti jövedelem itt 297 index-számmal növekedett (Jugoszláviában 337), s ilyen értelemben az összes köztársaságok és tartományok közül csak Kosovón növekedett lassabban a vajdaságinál.¹⁵

Ezt a körülményt okvetlenül meg kellett említeni, méghozzá nem csupán a teljes kép felvázolása miatt, hanem már csak azért is, mert a politikai közírásban és általában a közéletben rendkívül eltérő, de még inkább eltérő kiindulópontokról levezetett adatok vannak közforgalomban (például rendszerint „megfelelnek” az 1947-től 1952-ig terjedő időszakról). Azonkívül rendszerint figyelmen kívül hagyják a népesedés tényezőjét, amely lényegesen befolyásolja, többek között például, a fejenkénti nemzeti jövedelem növekedési arányának valóságos értékét (Vajdaságban a születési arány szüntelenül csökken, és az elmúlt 15 év alatt a legalacsonyabb az egész országban)¹⁶.

A fentebb felvázolt és egyéb körülmények (a nagybirtokrendszer s annak túlnyomórészt porosz-junker fejlődési útja a rendi hagyományok számottevő maradványaival¹⁷ a lakosság nagyfokú helyváltoztatása¹⁸, közigazgatási-katonai vonatkozású beavatkozások, a mezőgazdaság gépesítése és a mezőgazdasági feldolgozóipar megeremelésének sajátos útjai stb.) messzemenően és hosszú távon befolyásolták a múltban Vajdaság népmozgalmának alakulását. A valóságban szüntelenül ugyanazon törvényszerűség két, merőben ellentétes hatása között őrlődött: a szüntelen munkaerő-fölösleg és munkaerőhiány nyomorította. A tömeges elszegényedés állandóan fenyegető réme nehezedett a dolgozó rétegekre.

A tömeges elszegényedés réme különösképpen fenyegette az itteni magyarság dolgozó rétegeit, annak ellenére is, hogy abban az időben, az első világháborút megelőző korszakban az úgynevezett uralkodó nemzethez tartozott.¹⁹

A szerb parasztság számára a katonai határőrvidék maradványainak hosszú időn át tartó visszamaradása, a németiség számára pedig a kiadós telepés kiváltások úgy-ahogy védelmet jelentettek, vagy legalábbis lelassították ezt a folyamatot, elodázták az elkerülhetetlen beteljesedését.

A majd félmillió magyar etnikum bevonása a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság kereteibe újabb jelentős változásokat hozott a vajdasági magyaroknak

¹⁴ Felhasználtam a Vajdasági KSZ tartományi bizottságának ülésére készült, „A nemzetiségi viszonyok fejlesztésének időszerei eszmei-politikai feladatai” című anyag adatait. A VKSZ KB irattára, Novi Sad, 1968., 9. oldal.

¹⁵ Forrás: Medunacionalni odnosi i Savez komunista Srbije (A nemzetiségi viszonyok és az SZKSZ). Az adatokat Miloš Sindić rendezte. Kiadó a Politikai Tudományok Karának Politikai Kutatóközpontja, Belgrád, 1969. 58—59. oldal.

¹⁶ Lásd Mr. Mirmics Károly idézett tanulmányát.

¹⁷ Ezzel kapcsolatban érdemes ismét utalni Lőrinc Péter tanulmányaira, különösképpen „A nagy póri pör”-re Testvériség-Egység Kiadó, Újvidék, 1950.

¹⁸ Dr. Mezei István már idézett közleményében ezt írja: „A tartomány egész története során élénk forgalmú, változó lakosságú vidék volt... általában fél évszázadonként, később pedig, szinte tízévenként változott a lakosság összetétele, s ez a helyzet egyre újabb és újabb problémákat szül. Vajdaságnak sohasem volt igazi őslakossága. I. m., 38. oldal.

¹⁹ Erdői Ferenc „A magyar paraszttársadalom” című könyvében ezt írja: „Egy nemzeti társadalomban a parasztság mindig alul fekvő réteg, amely nem vesz részt a fölül levő rétegek nemzeti életében, illetve csak egyféléképpen vesz részt benne: termelési eredményeit és emberanyagát szállítja.” Franklin Társulat, Budapest, 155. oldal.

nemcsak nemzeti, de társadalompolitikai mivoltában is. Ismerkedés volt ez a nemzeti elnyomás összes következményeit magába foglaló kisebbségi sors körülményeivel egy türelmesnek legkevésbé mondható nyers hatalom árnyékában és azon túl, vagy részben abból kifolyólag új, jelentős szociális eltolódás állt be a magyar kisebbség társadalmi szerkezetében. A magyarok köréből a volt uralkodó réteg, a nagybirtokosok, úgyszólván teljes számban, az ipari és pénztőke tulajdonosainak nagy része, az állami tisztviselők és a tanügyi munkások nagy részével együtt, élt az optálás jogával, és eltávozott az országból, nem lévén hajlandó vállalni a kisebbségi sorsot, sem pedig a sorsközösséget honfitársaival, akik, még ha mostohagyermekként is, megmaradtak a szülőföld kebelén.²⁰ Magától érthető, hogy a magyar kisebbségi etnikumnak ez a „kettészakadása” nem maradhatott meg (hátrányos és előnyös) következmények nélkül, az igazi tragédia azonban csak ezután köszöntött a kisebbségi magyarokra, még hozzá a földreform formájában.

A nemzeti kisebbségeket, így a jugoszláviai magyarokat is, kizárták a földreformból. Legalábbis, ami a földjuttatást illeti. Azonban nemcsak hogy föld nélkül maradtak a magyar földnélküliek, cselédek, napszámosok, zsellérek és nadrágszíjparellások (a vajdasági munkáskamara akkori becslése szerint mintegy 45—50 000 ember²¹), tehát nemcsak hogy föld, de munka és munkaalkalom nélkül is maradtak. Az agrárreform útján ugyanis részint felosztották azokat a nagybirtokokat, ahol korábban munkát és kenyeret kaptak.

Egyébként a *Híd* akkori becslése szerint a jugoszláviai magyar kisebbség társadalmi szerkezete az alábbi képet nyújtja: „Népünk egyharmada él városokban és kétharmada falvakban és nagy községekben... földművelőink túlnyomó részét, kb. kétharmadát, földtelenek vagy olyanok alkotják, akik birtokukból megélni nem tudnak. A városiakok megoszlása hozzávetőlegesen: egyharmada munkás, egyharmada kisiparos, kiskereskedő, egyötöde értelmiségi, hivatalnok és szabad pályán levő, a maradék egytizede pedig nagybirtokos, nagyiparos, pénzember stb.”²²

Az így alakuló társadalmi szerkezet már önmagában véve magyarizatokat ad arra vonatkozóan, hogy miért és miként vált az itteni magyarság a vajdasági szocialista mozgalom tömegbázisává, hogyan került a Jugoszláv Kommunista Párt eszmei vonzóerejének hatáskörébe (volt időszak a két háború között, amikor Vajdaságban a JKP tagságának csaknem egyharmada magyar volt). És ha már a társadalmi szerkezetből levezethető eszmei és politikai körülményeknél tartunk, fel kell jegyezni a következőket is: azáltal, hogy ugyancsak megtizedelődött a magyarság „saját”, „nemzeti” uralkodó osztálya, „jelentős mértékben csökkent annak a lehetősége, hogy a magyar polgárság a nemzeti összefogás és az osztálybéke örve alatt rákényszerítse az etnikumra szűkkeblű osztályérdekeit és valamennyi jugoszláviai magyar kizárólagos képviselőjének tüntesse fel magát”.²³

A felszabadulás után további jelentős eltolódás következett be a magyarság társadalmi szerkezetében. A történelem folyamán „a földreform első ízben juttatta földhöz a magyar agrárproletariátust (18 830 magyar család, azaz minden második bejegyzett földigénylő több mint 80 000 katasztrális hold földhöz ju-

²⁰ Ezzel kapcsolatban lásd dr. Rehák László: A jugoszláviai magyarok az öngazgatású szocialista társadalomban. *Híd*, 1969/6, Újvidék.

²¹ Prokopyy Imre: A jugoszláv agrárreform. Husveth és Hoffer Kindása, Lugo, 1933., 25. oldal.

²² Dr. Steinfeld Sándor: Hozzászólás (3. közlemény). A háború előtti *Híd* antológiájában, *Híd*, 1934—1941, Forum, Újvidék, 1964., 88. oldal.

²³ Dr. Rehák László: A jugoszláviai magyarság nemzeti és politikai fejlődése. Közlemény a Krapinske Toplicén megtartott tudományos tanácskozáson. Kéziratban, 7. oldal.

tott)".²⁴ Hogy megértsük az esemény nagyságát, elegendő utalni arra, hogy ezzel a földosztással minden ötödik magyar család földet kapott.

Az elkövetkező években lényegesen lelassult a társadalmi átrétegződés. Így például a földművesek aránya a magyarság szociális szerkezetében a következőképpen alakult: 1948-ban 47,3 százalék, 1953-ban 53,6, 1961-ben pedig 45,7 százalék. Ugyanakkor a földművesek részaránya átlag Vajdaságban valamint a szerb nemzetiségű lakosságnál így alakult: 1948-ban 61,1, illetve 69,5 százalék, 1953-ban 62,1 illetve 63,4, 1961-ben pedig 52 illetve 49,4 százalék. Az igazság kedvéért meg kell ugyan mondani, hogy Vajdaságban, a horvátok után (1961-ben 42,6 százalék) a magyarok körében van a legkevesebb földműves²⁵ (aminek viszont megvannak a gazdasági, politikai és történelmi előzményei), ám megmarad a tény, hogy a vajdasági magyarság társadalmi szerkezete bizonyos fokig konzerválódott. Ez a következtetés egyébként nem csupán a mezőgazdasági lakosság lassú lemorzsolódásán alapszik. Itt kell megemlíteni, hogy bár az 1961-es népszámlálás adatai szerint Vajdaságban a foglalkoztatottaknak 25,9 százaléka magyar volt — 1948-ban 33,9 százaléka —, szerbiai összesített adatok szerint a magyaroknál viszonylag lassan növekszik az aktív lakosságnak munkás, értelmiségi és hivatalnok foglalkozású része (1948-hoz viszonyítva mindössze 38,6 százalékkal, míg ugyanabban az időszakban Szerbiában átlag 77,6 százalék).²⁶ Ha viszont a foglalkoztatottak szerkezetében különválasztjuk a hivatalnokokat (beleértve természetesen minden értelmiségi foglalkozást is, amit a statisztika egyszerűen hivatalnoknak mutat ki) és a munkásokat, akkor a munkaviszonyban levő magyaroknak 18,2 százaléka tisztviselő és értelmiségi foglalkozású (az országos átlag 30,2 százalék), 81,8 százaléka pedig munkás (országos átlag 69,8 százalék)²⁷ s ezeknek is 47,2 százaléka szakképzetlen vagy betanított munkás. Közelebbi (tehát nem országos) összehasonlításként elegendő megemlíteni, hogy a munkás és hivatalnok—értelmiségi arányt tekintve, az ország nemzeti és nemzetiségei közül egyedül az albánok vannak a magyarok mögött.

A közölt adatok, s mindazok a még rendelkezésre állók, amelyeket helyszűke miatt kényszerűen mellőzni kell, arra utalnak, hogy a jugoszláviai magyarság társadalmi átrétegződése és foglalkozási szerkezetének korszerűsödése nemcsak hogy lényegesen lelassult, hanem ma már számottevően elmarad az országban végbemenő hasonló folyamatok s nem utolsósorban a szükségletek és lehetőségek mögött.

Ennek az állapotnak az első számú következménye anyagi vonatkozású. Olyan helyzetben ugyanis, amikor az ember anyagi helyzete szinte kizárólag vagy jórészt a társadalmi munkában megvalósított személyi jövedelmétől függ, ezt viszont a szakképzettség befolyásolja jelentős mértékben, a társadalmi és foglalkoztatási szerkezet bármilyen lemaradása a legközvetlenebb módon befolyásolja nemcsak az egyént, hanem az egyének révén az egész nemzetiségi etnikum anyagi helyzetét. Ez a helyzet most a jugoszláviai magyar nemzetiség esetében.

Ugyanakkor ez az a rendkívül érzékeny pont a nemzetiség, de nemkülönben a soknemzetiségű közösség életében is, amelyen az öngazgatású társadalom még nem tudott eléggé hathatós gátat vetni az ösztönszerűségnek. Nem dol-

²⁴ Dr. Rehák László, idézett tanulmány, Híd, 1969/6, 654. oldal.

²⁵ Položaj i prava narodnosti u svetlu ustavnih odredbi (A nemzetiségek helyzete és jogai az alkotmányrendelkezések tükrében). Az SZKSZ Központi Bizottságának 14. ülésére készített előzetes anyag, 20—21. oldal.

²⁶ Uo., 25. oldal.

²⁷ Dr. I. Stanojević és dr. M. Sentić: Neke promene u medunacionalnoj strukturi i odnosima u Jugoszlaviji (A nemzetiségi szerkezet és viszonyok megváltozása Jugoszláviában). Statistička revija, Belgrád, 1968/1—2. szám, 16—17. oldal.

goztra még ki a részletességig menő alaposággal a nemzetiségi politika és a szociális törekvések szerves és céltudatos összefonódásának öngazgatási gyakorlatát, hogy úgy mondjam, a napipolitika szintjén is. Ez a feladat még előttünk áll, annál is inkább, mert meglátásaink és rádöbbenéseink is újabb keletűek, mint ahogyan újabb keletűek az öngazgatási gyakorlatnak korszerű, nem dogmatikus értelmezése is.

A másik, ma még kevésbé érzékelhető és szembeötlő következménye ennek a viszonylagos lemaradásnak csupán előrejelezhető. Még hozzá nem csupán a jugoszláviai magyarság általános kulturális fejlődése szempontjából, hanem attól sokkal mélyrehatóbban is. Ma, a műszaki forradalom előestéjén, amikor a magasszakképzettségű káder egyre inkább a „multiplikált munka hordozója, egy-egy nemzetiség, ebben az esetben a magyarok, értelmiségi arányszáma mutatja nemzeti kollektivitásának fejlettségi fokát”.²⁸

A visszamaradás okai sokfélék és legkevésbé sem vezethetők vissza csupán a nemzetiségi politikában megnyilvánult és már közismert hibákra és elferdülésekre, amelyeket a JKSZ Központi Bizottságának Brionin megtartott ülésén olyan határozottan elítéltek.

Az általános politikai viszonyulás mellett, amely természetesen nem maradhatott teljesen az említett elferdülések hatásán kívül, a lényegesebb okok közé kell sorolni Vajdaság általános gazdaságpolitikai helyzetét, a jugoszláviai magyarságnak fentebb vázolt társadalmi-gazdasági helyzetét, az iskolahálózat, mindenekelőtt a középfokú iskolák fejletlenségét, az anyanyelven való oktatás állapotát, a magyarok által beszélt nyelv közmegebecsülését, az ösztöndíjazást és még megannyi más tényezőt. S mindezekén túl, ez a dolgok végső konklúziója, mindannyiunk számára megmarad a halaszthatatlan feladat: gyorsabban társadalmisítani és az öngazgatás valóságos hétköznapi ügyévé tenni a nemzetiségi viszonyoknak ezt a vonatkozását is, mert valójában oda is tartozik.

III. A POLITIKAI ÉLETBEN VALÓ RÉSZVÉTEL ÉS A POLITIKAI KÉPVISELET NÉHÁNY KÉRDÉSE

Mindjárt a vizsgálódás elején meg kell állapítani, hogy a magyar nemzetiség jelenlevő, sőt számottevő tényezője a tartomány és azon túl az ország politikai életének. Természetesen korántsem azért, mintha erre lenne rendelve, hanem egyszerűen számos körülmény természetes közrejátszása folytán, amelyek közül elegendő megemlíteni a következő hármat:

a) A jugoszláviai magyarság társadalmi és osztályhelyzete olyan volt, hogy a dolgok természetes logikája folytán zömében a munkás és szocialista mozgalomhoz vagy annak vonzókörébe tartozott;

b) egyre szélesebb körben tudatosodik, hogy társadalmi (nemcsupán nemzeti) jogait a közéletben való aktív részvételével biztosíthatja;

c) a Kommunista Szövetség különös gonddal ügyel arra, hogy a társadalom minden közülete megnyíljon és egyre inkább meg is nyílik a nemzetiségekhez tartozók előtt; hogy a nemzetiségek jelen legyenek és képviseltesék magukat a különféle szervezetekben és testületekben.

A magyar nemzetiség társadalmi és politikai tevékenységének megvan a maga szintgörbéje, kifejezetten felfelé ívelő időszakokkal és tagadhatatlan visszaesésekkel. Alapvető azonban az, s ezt nem árt ismételten hangsúlyozni, hogy a

²⁸ Dr. Rechák László: I. m., Híd, 1969/6, 659. oldal.

JKP, majd a JKSZ általános irányvonala serkentette a magyar nemzetiség politikai és forradalmi tevékenységét, s ami a legfontosabb: éppen ezáltal segítette elő a bizalmatlanság és érthető előítéletek eloszlását.

„Az első forradalmi akciók: a néphatalom megszervezése és kiépítése, a megszállók munkatársainak nyilvános megfosztása a szavazati jogtól, a választók új jegyzékeinek összeállítás, a tavaszi közvetlen választások, a király és az emigráció politikai mesterkedéseire való nyilvános reagálás, a hadinyereség elvétele nyilvános tárgyalások útján, de mindennekföltre a köztársaság kihirdetése és a földreform — a magyar nemzeti kisebbség soraiban is igen nagy politikai változásokat eredményezett. Az általános politikai mozgósítás mellett igen nagy jelentőségű volt az új társadalmi értékrend kialakítása, az emberek politikai értékelése új kritériumainak kialakítása, melyben a szociális helyzet és a társadalmi tekintély játszott a fő szerepet.”²⁹

A politikai rendszer fejlődésével és terebélyesedésével, különösképpen pedig az öngazgatás kiterjedésével és elmélyülésével egyenes arányban nyíltak meg az új lehetőségek a magyar nemzetiség nagyobb arányú részvételére a politikai életben. Mégpedig, nemcsak külsőleg nézve, látszólagosan, az erős központi hatalom árnyékában, hanem valóságosan és egyre inkább érdemlegesen. Azonban, függetlenül attól, hogy a jugoszláviai magyar nemzetiség részvétele a politikai életben, különösképpen pedig az öngazgatás gépezetében, egészében véve jónak minősíthető, feldolgozásra, magyarázatra és mindenekelőtt megoldásra vár néhány lényegbevágó kérdés, amelyeknek kimenetele jótékonyan befolyásolná a magyarság hatékonyabb öngazgatási tevékenységét, mind az etnikum, mind pedig a közösség javára.

Már szinte közmondásos, hogy a jugoszláviai magyarság hagyományos munkásosztály nálunk. Nem is alaptalan ez, ha tudjuk, hogy — egyes becslések szerint a második világháború előtt a vajdasági munkásosztálynak felét magyarok alkották, habár általános arányszámuk a tartomány összlakosságának egynegyedét tette ki³⁰. Ennek ellenére, a JKSZ saját soraiban mind a mai napig nem tudta helyreállítani a nemzetiségi arányokat, legalábbis, ami a magyarokat (és általában a nemzetiségiket) illeti. Nemcsak a Vajdasági Kommunista Szövetség ügye ez, hanem a horvát és a szlovén is, habár a dolog nyilvánvalóan Vajdaság számára a legnagyobb jelentőségű és a legsürgetőbb.

Amikor a JKSZ Központi Bizottságának végrehajtó bizottsága 1969-ben meghozta határozatát a nemzeti kisebbségek helyzetéről, Vajdaságban 11 118 magyar tagja volt a Kommunista Szövetségnek, ami akkor a tagság 10,6 százalékát jelentette (a tartomány összlakosságának 23,9 százaléka magyar). Ez egyben hosszú éveken át a legmagasabb százalékarány a Kommunista Szövetség vajdasági szervezetében, mert azóta bizonyos eltérésekkel ugyan, de a magyarok részaránya lassú, ám szüntelenül csökkenő irányzatot mutat. Csupán a legutóbbi időben, a fiatalság merészebb felvételével tapasztalható javulás, ám ez a pozitív jelenség egyelőre nem tudja helyrehozni a dolgot és lényegesebben megváltoztatni a már ismert képet.

Egészen a közelmúltig a legkülönbélebb elméletek és elméletecskék keltek szárnyára annak a magyarázataként, hogy miért is nincs elegendő magyar a Kommunista Szövetség szervezetében. Kisütöttek, hogy a magyarokban nincs elég forradalmi szellem, hogy többet törődnek a saját ügyeikkel, mint a közél, hogy körükben igen erős a patriarkális befolyás, hogy vallásosak, hogy...

Nem elhíhetetlen, hogy ezeknek a kifogásként talált kibúvóknak mindegyikében van némi igazság is. Az igazsághoz azonban nyilvánvalóan hozzá tarto-

²⁹ Dr. Rechák László: I. m., 1969/6, 654. oldal.

³⁰ Uo.

zik az is, hogy ilyen tulajdonságok, kisebb vagy nagyobb mértékben, fellelhetők más népek fiainál is. Az okokat tehát, amelyek természetesen sokfélék és szövevényesek, másutt kell keresni.

A legnyomósabb okok egyikét, vagy talán éppen a legnyomósabbat a JKSZ szociális összetételében kell keresni. A JKSZ soraiban, ugyanis, viszonylag kevés a munkás, ezt több ízben megállapították már felelős pártforumok, a magyarok viszont jelentős számban munkások. A JKSZ-ben kevés, úgyszólván alig van paraszt, viszont a magyarság jelentős hányada még ma is földműveléssel foglalkozik. A magyarok között viszonylag kevés az értelmiségi és a hivatalnok, főleg magasabb, felelős beosztásban, viszont éppen ez a réteg igen népes a Kommunista Szövetség szervezetében.

Természetesen végtelenül leegyszerűsített okfejtés ez, de nyilvánvalóan éppen itt kell kezdeni az okok feltárását és a magyarázatot arra vonatkozóan, hogy miért kevés a magyar a Jugoszláv Kommunista Szövetség szervezeteiben. Az effajta okok viszont, alapjában véve, mégiscsak rajtuk kívül állóak.

Nem lehet elhallgatni, hogy volt időszak, amikor, néhol kevésbé, máshol jobban, a bizalmatlanság szötte a láthatatlan akadály szálait.

Egyes környezetek zártsága, a tagság lassú ütemű felfrissítése és más hasonló, a KSZ-szervezetek belső életéből fakadó okok ugyancsak oda hatottak, hogy a meglévő összetétel és vele együtt az állapotok is bizonyos fokig konzerválódtak. És végül, de nem utolsósorban, az ide ható tényezők közé kell sorolni a Kommunista Szövetség nyelvhasználati gyakorlatát is a vegyes nemzetiségű területeken. Mert ha a politikai tevékenység értelme jórészt abban van, hogy az ember realizálja, kifejezze önmagát és környezetét, akkor a kifejezés nehézsége már önmagában véve is visszahúzó tényezőként hat.

Valamilyest részletesebben, ám megközelítően sem elég részletességgel vázoltam a magyarok részvételét a JKSZ soraiban. Nem azzal a szándékkal tettem ezt elsősorban, hogy mindenáron kimutassam a nemzeti arányok helytelenségét; megtették ezt előttem már mások, legmérvadóbban pedig a JKSZ felelős fórumai. Ennél sokkal lényegesebbnek tartom utalni arra a tényre, hogy a JKSZ nálunk a politikai élet főbb irányvonalának megalkotója, szubjektív tényező, amely lényegbevágóan befolyásolja a politikai nézetek és cselekvések, általában véve a politikai élet minden területének alakulását. Amennyiben soraiban nincs kellőképpen jelen a magyar (vagy bármely) nemzetiség, nemcsak hogy aránytalan a JKSZ fejlődése, hanem nézeteinek megfogalmazása, tevékenységének kibontakozása sem számolhat teljességgel. És megfordítva: ha a magyarság nincsen megfelelően képviselve a JKSZ-ben (taglétszámmal és érdemlegesen egyaránt) csökken a lehetősége, hogy a politika demokratikus megfogalmazásának körülményei közepette kifejezze törekvését és érdekeit, miközben természetesen nem csupán a jól felfogott nemzeti illetve nemzetiségi érdekek kifejezésére gondolok, hanem törekvéseinek összességére.

A képviselő-testületek, s a politikai és társadalmi szervezetek választmányainak nemzetiségi összetétele fölött mindig külön gonddal őrködött a JKSZ. Ennek megfelelően a jugoszláviai magyarok helye nemcsak hogy soha nem volt kétséges, hanem többé-kevésbé számarányának megfelelően vagy azt megközelítően kapott helyet ezekben a testületekben. Elsősorban vonatkozik ez a munkásönigazgatás szerveire, s jórészt a hatósági képviselői szerveire is. Az önigazgatás egyéb területi szervei már tarkább képet nyújtanak, úgyhogy egyes ágazatok esetében (oktatás, tudomány, művelődés, pénzügy, társadalombiztosítás, biztosítótársaságok stb.) az eltolódások aggasztónak is mondhatók. Hasonló, vagy talán még súlyosabb a helyzet a választás vagy kinevezés útján betöltött felelős tisztségek esetében (a szövetségi közigazgatásban, például, egy magyar

van, amit százalékban szinte ki sem lehet fejezni, a JKSZ Elnökségének politikai szakszolgálatában pedig egy sincs).

Ezzel kapcsolatban okvetlenül meg kell említeni három, egészen jellegzetes és külön kimutatható tünetet. Először: a magyarok részaránya hosszabb időszakon át lassú, de szüntelenül csökkenő irányzatot mutat. Másodszor: a közvetlen végrehajtó hatáskör növekedésének arányában csökken a magyarok száma az egyes testületekben (és főhivatalokban) és harmadszor: minél távolabb van egy testület a községtől, úgy csökken a magyarok (és a nemzetiségiek) száma.³¹

A jugoszláv néphadsereg, a maga részéről, már megállapította, hogy hányadán is állunk a tisztikarban a nemzetiségiekkel, közöttük a magyarokkal is. A pusztán tényen kívül sürgette ezt a számvetést a területi honvédelmi alakulatok létrehozása és a jugoszláv néphadsereg KSZ-bizottságának az a határozata is, hogy ezekben az egységekben a legénység és a lakosság összetételétől függően a magyart (és az albánt) is beiktatja a vezénylési nyelvek sorába. Hozzá kell fűzni, hogy a hadsereg nem most kezd csupán a magyar tisztigárda kiképzését. 1962 óta sok erőfeszítés történt e téren, s jórészt ennek köszönhető, hogy a jugoszláv néphadsereg magyar nemzetiségű tisztjeinek több mint kétharmada viszonylag fiatal, kiképzésben a háború után részesült, ami egyben azt is jelenti, hogy az úgynevezett háborús és háború utáni tisztek aránya a magyarok esetében a legjobbak közé tartozik. Ettől eltekintve, a jugoszláv néphadsereg KSZ-bizottsága legutóbbi ülésén is szorgalmazta a magyarok tömegesebb felvételét a tiszti iskolákba, beleértve a tartalékos tisztek iskoláit is, hogy létszámuk megfeleljen a magyar lakosság számarányának.^{31*}

A Szövetségi Képviselőház ugyancsak felmérte a jugoszláviai diplomáciai szolgálat nemzetiségi összetételét és megállapította, hogy azt sürgősen meg kell javítani. Kihat ez majd a magyarok bevonására is, annál is inkább, mert az egész diplomáciai szolgálatban egy magyar van. Itt azonban még egyelőre csupán a dolgok felmérésénél tartunk, ami kezdetnek biztató ugyan, de a holtpontról még nem mozdultunk el.

Ami a gazdasági vezetők nemzetiségi összetételét illeti, Vajdaságban: „a szerbek alkotják a lakosság 54 százalékát, s a gazdasági vezetők 71 százalék, a horvátok a lakosság 7,8, a vezetők 6,1 százalékát, a crnagoraiak a lakosság 1,8, a vezetők 4,4 százalékát, a magyarok a lakosság 23,9, a gazdasági vezetőknek pedig 10,3 százalékát”.³²

Az utóbbi időben, a választási rendszer demokratizálódása folytán valamelyest bonyolultabbá és kényesebbé válik a különféle testületek nemzetiségi összetételének biztosítása, bár ismételten megerősítették, hogy a „nemzetiségi kulcsot” továbbra is tiszteletben kell tartani, sőt, mondhatnám, az utóbbi időben egyre nagyobb eréllyel követelik ennek következetes betartását. Ez viszont azt jelenti, hogy a „nemzetiségi kulcsért”, a testületek megfelelő nemzetiségi összetételéért új, megváltozott körülmények között kell küzdeni, ami nemcsak nagyobb fokú érzékenységet és politikai bölcsességet követel a választótestületektől, különösképpen az ott tevékenykedő kommunistáktól, hanem egész sor,

³¹ A Vajdasági Kommunista Szövetség adatai szerint az öngazgatás jogát gyakoroló tanácsokban, illetőleg azok végrehajtó szerveiben, a magyarok a következő arányban vannak képviselve: a gazdasági szervezetekben 24,8 illetve 22,7 százalék, a földművelésszervezetekben 20,2 illetve 17,7, elemi és középiskolákban 16,1 illetve 15,3, a főiskolákon 14,3 illetve 22,5, a tudományos intézetekben 19,6 illetve 12,1, egészségügyi intézményekben 17,9 illetve 13,7, a népjóléti intézményekben 20,7 illetve 22,4, a bankokban és pénzügyintézetekben 18,4 illetve 13,8, a társadalombiztosító intézetekben 17,4 illetve 8,3, a biztosító-társaságoknál 0,1 illetve 0, a tartományi közigazgatási szerveknél 6,5, a községi közigazgatási szerveknél pedig 12,8 százalékban.

^{31*} Vö. a JKSZ Elnökségének közlönye, 1970/17.

³² Mirko Tepavac, a belgrádi Politikai Kutatóközpont már idézett kiadványában, 156. oldal.

tudatosan foganatosított politikai intézkedést, a választáskor számításba jövő emberek előzetes „kifuttatása”, affirmálódása terén.

És végül, hátramaradt még egy kérdés a „politikai jelenlét” köréből, amelyet ez alkalommal nem lehet megkerülni. Talán így kellene megfogalmazni: a magyar etnikum befolyásának lehetőségei és határai képviselők megválasztására és magatartására. A kérdés így megfogalmazva talán furcsán hat, vagy csak egyszerűen szokatlan, de tény az, hogy ilyen vagy olyan ürügy kapcsán, ilyen vagy olyan megfogalmazásban ma már nemcsak szóbeszéd tárgya néhanapján, hanem előretolakodott a közgondolkodásban is.

A társadalom alapszervezeteiben, a munkaközösségben és a községben úgy-ahogy világos a helyzet, s ha a vizsgálódás körébe bevonjuk a gazdálkodási egységeket és a helyi közösségeket is, talán még világosabb: itt a társadalmi-gazdasági és a politikai rendszer keretében a magyaroknak, úgy is mint dolgozóknak és úgy is mint polgároknak, megvan a lehetőségük arra, hogy nekik, tehát érdekeiknek megfelelő képviselőt válasszanak, s annak közéleti szereplését befolyásolják. Különösképpen vonatkozik ez azokra az esetekre, ahol összefüggő tömbökben laknak, illerve az össznépszerűség többségét teszik ki. Ennek az elvi lehetőségeit már megvizsgáltam az első fejezetben, s most itt felesleges lenne erre visszatérni. Természetesen, ha érdemében vizsgáljuk ezeket a lehetőségeket, s azt, hogy hogyan élnek vele a többségi magyarok, akkor megannyi vonatkozását elemezhetnénk a dolgoknak, mint például, a jelöltállítást, a jól felfogott érdekek nyilvános szembeállítását és demokratikus egybehangolását, a választóképviseelő viszonyt stb. Ezek azonban a politika demokratikus kialakításának, az öngazgatású döntések meghozatalának és általában a közakarat kifejezésének és képviselésének az általános kérdései, s mint ilyenek, elsősorban nem magyar és nemzetiségi vonatkozású sajátosságok, hanem a politikai rendszer működésének a kérdései, amelyek többé-kevésbé az egész országban azonosak, vagy legalábbis hasonlóak.

Valamelyest bonyolultabb a helyzet a ritkán lakott nemzetiségi területeken, ott, ahol a magyarság a szó szoros értelmében, tehát számbelileg, alkot kisebbséget. Itt nyilván az alábbi három körülményre kell felhívni a figyelmet, amelyek a nemzeti egyenjogúság általánosan elfogadott elvei mellett befolyásolják a számbeli kisebbségben élő magyarok érdekeinek affirmálódását. Először: a zömében magyar lakta községekben létesített intézmények, s nem utolsó sorban az ott kialakult gyakorlat, az ott szerzett tapasztalatok ösztönzőleg hatnak más vidékekre is. Ilyen értelemben kétszeresen felelős a zömében magyarlakta községek s minden intézményük szerepe a nemzetiségi jogok kielégítése terén. Másodsorban: a környezet, tehát a többségi környezet fogékonysága és érzékenysége a számbeli kisebbségben élő nemzetiség szükségletei iránt, és harmadszor: a magyar lakosság szavazataival is megszerzett mandátum sajátos módon kötelez, függetlenül attól, hogy magyar vagy nem magyar nemzetiségű kapta azt.

Valamelyest idevág és majdnem hasonló elemek alapján vizsgálható a tágabb társadalmi közösségekre gyakorolt vagy gyakorolható hatás kérdése is.

Van azonban a magyarság politikai jelenlétének egy újabb vonatkozása is, amelyet eddig nem tanulmányoztunk kellőképpen. Közjogi vonatkozású ez, és az Alkotmány XIX. függelékének 1. és 2. pontja tette időszerűvé. A XIX. függelék beiktatásáig ugyanis alkotmányjogilag tisztázatlan volt, hogy a nemzetiségek jogai kollektív jognak tekinthetők-e vagy sem. Mivelhogy az 1963-as Alkotmány a nemzetiségi jogok zömét „Az ember és a polgár szabadságai, jogai és kötelezettségei” című fejezetbe foglalta, sokan hajlamosak voltak arra, hogy ezeket kizárólag meghatározott személyekre vonatkoztatott, úgynevezett alanyi jogoknak tekintsék. A XIX. alkotmányfüggelékéből, illetve annak 1. és 2. pontjából azonban már világosan következik, hogy a nemzetiségi jogok kol-

lektív jogoknak tekintendők, mivelhogy a „nemzetiségek, egészében véve az ország társadalmi viszonyainak meghatározott, külön társadalmi csoportját alkotják . . . A XIX. függelék eddig a legteljesebben kifejezi azt a felfogást, hogy a nemzetek közötti és szocialista viszonyokban, a szuverenitást kivéve, minden tekintetben egyenlő szubjektumokról van szó”³³.

Arról viszont már nincsenek világos elképzelések, hogy hogyan is néz ki a kollektív nemzetiségi jogok gyakorlásának az intézménye és rendszere. Azaz, hogy pontosabb legyen, a jog intézményesült, alkotmányos erőre emelkedett, de ennél több nemigen történt. Előttünk áll még tehát, hogy megkeressük ennek az útját, természetesen úgy, hogy a társadalmi-politikai rendszer alapvető intézményei, mindenekelőtt a dolgozók öngazgatása a munkaközösségben és a polgárok öngazgatási joga a községben, beleértve az érdekközösségek társadalmi igazgatását is, ezzel gyarapodjanak, s ne pedig szegényedjenek. Illetve, hogy a demokratikus öngazgató rendszer és a vajdasági autonómia a nemzeti érdekek és szükségletek teljesebb kifejezésével gazdagodjon.

Ez az, ami világos, amihez semmi kétség nem fér. S ezek szerint ez az az általános kiindulópont is, amelyből a kollektív nemzetiségi jogok gyakorlására az érdemi megoldást kereshetjük. Ez persze főleg Vajdaságra és a vajdasági magyarságra vonatkozik, mert például Horvátországban a Horvátországi Magyarok Szövetségének megalakulásával (még a XIX. alkotmányfüggelék meghozatala előtt) ez a kérdés, legalábbis formailag, megoldódott a valóban maroknyi nemzetiség számára.

IV. AZ EGYENRANGÚ NYELVHASZNÁLAT ÉRTELME ÉS JELENLEGI HELYZETE

Az öngazgatási rendszer fejlődésével a nyelvhasználatnak egyre nagyobb a jelentősége, különösképpen a nemzetiségek számára, méghozzá nem csupán a művelődés és a szellemi élet, hanem elsősorban a közvetlen demokrácia eszközeként. A társadalom átalakulásának és emberibbé válásának sajátos és saját útjaként jelöltük meg nálunk az olyan viszonyok kialakítását, amelyekben az ember teljesebben kifejezi egész lényét, kiteljesül emberi mivolta. Ennek a kiteljesülésnek egyik előfeltétele, mondhatnánk tartozéka, legalábbis a nemzeti-
ségek számára egy soknyelvű és soknemzetiségű közösségben az anyanyelv szabad és egyenrangú használata. Ezek az alapvető indítékok, amelyek folytán a társadalom további demokratizálódásával egyidőben, a munkatöbblet feletti rendelkezésnek a dolgozók javára történt eltolódásával párhuzamosan felélénkült az eszmecsere, kialakult az igény a nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatáról a egyes nemzetiségű területeken.

„Egy központosított, etatisztikus szervezetű társadalomban a hatalom, illetve politikai szervezet központi szerveinek akarata, sorsdöntően befolyásolja a társadalmi élet összes területcinek rendszabályozását és kialakítását, beleértve a nemzetiségek életkörülményeinek alakulását is. Ilyen körülmények közepette az úgynevezett bázisban, a társadalom mikroképződményeiben, a társadalom alapegységeiben már viszonylag kisszámú, jól szervezett káderrel is aránylag egyszerű módon ki lehet alakítani kedvező vagy legalábbis megfelelő közhangulatot a központi hatalom akaratának végrehajtásához. Azonban az öngazgatás

³³ Dr. Koča Jončić: Aktuelna pitanja položaja narodnosti u SFRJ (A nemzetiségek helyzetének időszeri kérdései a JSZNK-ban). Közlemény az 1970 márciusában tartott Krupinske Toplice-i tudományos tanácskozáson, kézirat, 4. oldal.

és a közös javaknak a befektetett munka arányában történő elosztása alapjában megváltoztatja ezt az egyszerű és majd-majd kényelmesnek mondható állapotot. Elsősorban olyan értelemben változnak meg a viszonyok, hogy a társadalom alapegységeiben, a munkaközösségekben, a községekben és azokon belül az úgynevezett mikroképződményekben kialakul az érdemben határozó öngazgató központok és területek egész láncolata. Megindul tehát a folyamat, megnyílik az út az olyan társadalmi viszonyok kialakítása felé, amelyekben nem az emberekkel rendelkeznek majd, hanem az emberek döntenek saját ügyeikről, élet- és munkafeltételeik kialakításáról, és, természetesen, intézik közösségük ügyeit is.”³⁴

A társadalmi gyakorlat előmozdítására tett mostani erőfeszítéseket, beleértve a nyelvhasználat ügyét is, nagyban elősegíti, serkenti és szinte parancsolóan megköveteli egyrészt a meglévő és öröklött viszonyok demokratizálása az öngazgatói bázisban, a dolgozó embernek, a szocialista viszonyok legszámottevőbb és a jövőben egyedüli tényezőjének egyre markánsabb szerepe, akinek a nyelv alapvető kulturális és politikai eszköze a demokratikus szabadságjogok megvalósítására; másrészt a JKSZ Központi Bizottságának IV. ülése után a politikai felépítményben megindult változások, s nem utolsósorban a nemzetiségi viszonyok felfogásában és gyakorlati rendezésében felmerült kétségek, félreértések és elferdülések elhárítása.

Ezeknek a tényezőknek az összhatására kialakultak a feltételek a nemzetiségi nyelvhasználat átfogóbb, politikai szempontból következetesebb, s jogilag tökéletesebb szabályozására a közéletben, elsősorban a munkaközösségekben, a helyi közösségekben, a kommunában és természetesen a tartományban. Tehát, elsősorban azokban a társadalmi alapegységekben, amelyekben az emberek, úgy is mint dolgozók és úgy is mint polgárok tömegesen, közvetlenül és szervezett módon gyakorolják öngazgatói jogaikat, szervezik a termelést és végzik a javak elosztását, tehát intézik saját és közösségük ügyeit. S fűzzük hozzá: ugyanakkor itt vannak azok a szervek, intézmények és szolgálatok, amelyek különféle meghatalmazások alapján döntenek a polgárok jogait és kötelezettségeit érintő ügyekben.

A magyar nemzetiségű ember számára ilyen körülmények között létfontosságú dolog, hogy ura legyen a helyzetnek, hogy a dolgok teljes ismerete alapján megfogalmazza és kifejezze érdekeit, meglátását és elhatározását. Ha kimarad ebből a társadalmi munkából, ha távol tartja magát, nemcsak hogy mellékalakjává válik az őt körülvevő eseményeknek, hanem kevésbé lesz hasznos a társadalmi munkában, jól felfogott érdekei pedig nem juthatnak kifejezésre, s ennél fogva valóra váltásuk is rajta kívül álló tényezőkön múlik. Ahhoz viszont nem fér kétség, hogy az ember anyanyelvén tudja a legtrókéletesebben, legvilágosabban és legteljesebben kifejezni akarását, elhatározását, kifejezésre juttatni egész önmagát. Amennyiben erre nincs kellő lehetősége, mindenféleképpen megrövidül. Úgy is mint dolgozó, akinek nem adatott meg a lehetőség, hogy kifejezze érdekeit, s úgy is mint nemzetiségi ember (vagy csupán ember, a nemzetiségi elhagyásával), akinek le kell mondania nyelvéről, hogy kifejezhesse érdekeit.

Elméleti vonatkozásai ezek az egyenrangú nyelvhasználatnak az öngazgató társadalomban. Elméleti tételek, amelyeket elfogadottnak tekinthetünk. Elfogadottaknak és elvileg túlsúlyban levőknek. Ezeket a nézeteket eszmeileg a Ju-

³⁴ Varga László: Előadói beszéd a JDNSZSZ Szövetségi Választmánya nemzetiségügyi tagozatának III. ülésén, 1968. szeptember 30-án. Gyorsírói jegyzet a JDNSZSZ SZV irattárában, 4–5. oldal.

goszláv Kommunista Szövetség alapozta meg, az alkotmányfüggelék, és a Tartományi Alkotmánytörvény pedig jogi formába öntötte.

Ugyanakkor ez azt is jelentette, hogy kezdetét veheti a saját etatizmusunk révén eltörzített nyelvi viszonyok gyökeres megváltoztatása. Mert ma már sokunk számára teljesen nyilvánvaló, hogy „az állami tőke, amely a magántőke államosítása révén jött létre, természetesen az állami nyelvet helyezte előnybe. És ez a nyelv — az addig nem tapasztalt méretű, egységes irányítás alatt levő tőkével rendelkező mindenható állami gépezet nyelve — behatolt a közélet minden pórúsába”³⁵, ami a hivatalos és közakarat ellenére nemcsak a jugoszláv népek nyelvhasználati gyakorlatán hagyott mély nyomokat, hanem méginkább veszélyeztette a nemzetiségi nyelvek közéleti megmaradását.

Az így létrejött helyzet megváltoztatása, a természetes állapot visszaállítása rendkívül bonyolult és hosszadalmas folyamat lesz, attól a megállapított ténytől függetlenül, hogy az egyenrangú nyelvhasználat ügye eszméileg tisztázódott és a legmagasabb szinten is jogerőre emelkedett. Hosszadalmas lesz, méghozzá nem csupán a feltételezett és tudott ellenállás miatt, amelyet a megmaradt nacionalista erők, de még inkább a bürokratikus megszokás és az unitáris számítások egyébként is táplálnak, hanem számos más körülmény összhatása folytán is.

Mindenekelőtt a Kommunista Szövetség szervezeteiben és vezetőségeiben kell táplálni a nyelvi egyenjogúság és türelmesség gondolatát, s tudatosítani a nyelvi egyenjogúság múlhatatlan szükségét, különösképpen a kommunisták ilyen vonatkozású cselekvő és felelősségteljes közreműködését az öngazgató szervezetekben. Ezt az utóbbit annál is inkább fontos hangsúlyozni, mert a nyelvi egyenjogúság esetében is érvényes az a nagy számú KSZ-szervezetre vonatkozó megállapítás, amelyet körülbelül így lehet megfogalmazni: „nincsenek kellemetlen incidensek, a nemzeti békeség állapotában élünk, tehát nincs semmi baj”. Mondani sem kell, hogy ez a boldog semmittevés tétlen állapot, megbékélés a kialakult helyzettel és végső fokon és valójában az eltorzult nyelvi viszonyok tudatos vagy öntudatlan tartósítása.

Az ilyen felfogás, természetesen, erőteljesen rányomja bélyegét a nyelvhasználat jogi szabályozására csakúgy, mint magára a gyakorlatra is. A magyar (és általában a nemzetiségi) nyelv egyenrangú használatának jogi szabályozása egyébként a következőképpen áll: a szélesebb társadalmi-politikai közösségekben az alkotmány módosításakor ez elvileg megtörtént, úgyhogy a magyar nyelv a törvényhozás és az eljárás nyelve lett a Szerb Szocialista Köztársaságban és természetes Vajdaság Autonóm Tartomány képviselőházában és ennek szerveiben. Mindkét képviselőház illetékes szervei most dolgoznak a törvénytervezeteken, amelyek ezt az alkotmányos elvet jogszabályba foglalják. A községekben, különösen pedig a munkaszervezetekben, késik ez a munka. Részben azért, mert a köztársasági illetve tartományi törvény rendelkezéseit várják, részben pedig a már más vonatkozásban is említett okok miatt. Két szlovén községet, amelyben számottevőbb a magyarok száma, köztársasági előírással kötelezően kétnyelvűvé nyilvánítottak már korábban, s ezekben a községi státútum és egyéb helyi előírások rendelkeznek a magyar nyelv használatáról.³⁶ Horvátországban, a hozzáférhető adatok szerint, ezen a téren nem valami sokat tettek mind a közelmúltig, úgyhogy a magyar nyelv nem honosodott meg a

³⁵ Varga László: Felszólalás az újvidéki politikai tanulmányi központban tartott tanácskozáson. Megjelent „A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az öngazgatású társadalomban” című kötetben. Forum, Újvidék, 1970., 166. oldal.

³⁶ A lendvai községi szklupstina közigazgatási apparátusának 86 munkahelye közül 82-n előírták a magyar nyelv kötelező ismeretét, s ezek közül 74-et töltöttek be. (A Szlovén Szocialista Szövetség köztársasági választmányának már idézett anyagából, 13. oldal.)

községi közigazgatásban és a közszolgálatokban.³⁷ Vajdaságban a nemzetiségi jogok érvényesülésének tanulmányozásával megbízott képviselőházi csoport jelentése szerint a magyar nyelv használatának jogi szabályozása a községekben igen fogyatékos, sőt sok esetben elmarad a már kialakult gyakorlat mögött.³⁸

A valóságos és egyenrangú nyelvhasználat a jogszabályozásnál is jóval nehezebb és összetettebb része a nyelvi egyenjogúságnak. S ezek között is első helyen kell megemlíteni a káderproblémát és mindazt, ami ehhez tartozik.

Az a körülmény, hogy az évtizedek folyamán egyre jobban zsugorodik a kétnyelvű közigazgatási és egyéb szakképzett dolgozók tábora, már eleve korlátot szab a tényleges nyelvi egyenjogúságnak. Ennek folytán a nyelvismeret aránya majd-majdhogy megegyezik a nemzetiségi arányokkal (kivéve részben a nemzetiségieket). Azonban a köztisztviselők nemzetiségi összetétele, még ha a legeszményibb is az, önmagában véve nem szavatolja a valóságos nyelvi egyenjogúságot, akkor, amikor a hivatalnokok zöme egy nyelvet beszél, az anyanyelvét. Most viszont az a helyzet, hogy még a köztisztviselők nemzetiségi összetétele is eltolódott a nemzetiségiek rovására, ennél fogva a nyelvi egyenjogúság legsúlyosabb gátló körülménye, a szubjektív és eszmei vonatkozások mellett, a közhivatalok személyi összetételében, annak egynyelvűségében és egy nyelvű kiképzésében van. Egyébként, például, Vajdaságban a községi közigazgatás nemzetiségi és szakösszetétele, a Szerbiai Közigazgatási Intézet³⁹ adatai alapján, a következő képet nyújtja: az egyetemi végzettségű hivatalnokok 74,1 százaléka szerb, 8,41 százaléka magyar, a főiskolai végzettségűeknél ez az arány 57,6 : 17,3, a középfokúaknál 67,76 : 14,77 és az alsófokúaknál 66,51 : 17,25 százaléka. Még számottevőbb ez az eltolódás, ha egészében szemléljük Vajdaság közigazgatási gépezetét, beleértve a tartományi igazgatási szerveket is. Mirko Tepavac szerint ugyanis „a lakosságnak 54 százaléka, az adminisztrációnak pedig 75 százaléka szerb, a magyarok a lakosság 23,9 százalékat, a köztisztviselőknek pedig 8 százalékat képezik...”⁴⁰

Eltekintve a közhivatalnokok összetételének számos, és tegyük hozzá, nem jelentéktelen kérdésétől, még hozzá nem csupán a közigazgatásban, hanem az egyéb szolgálatoknál is (igazságügy, közszolgálatok és közművek, munkaközösségek) külön nyomatékkal kell hangsúlyozni, hogy a különféle szakmai képesítésű közhivatalnokok képzése a közigazgatás, bíróság, közszolgálatok és munkaszervezetek számára, azoknak kiképzése a több nyelvű ügykezelés szakszerű intézésére a vegyes nemzetiségű területeken (beleértve természetesen a magyar nyelvet is) napjaink követelő parancsa.

A káderképzés és még általánosabban a káderpolitika, rövid lejáratú intézkedései között elsősorban kell megemlíteni az átképzést, a szaknyelvű kiképzést és a meglévő és felkutatható szakkáderek célszerűbb elhelyezését (egyelőre a felvételi pályázatok szövegében szerepel egyre gyakrabban a magyar nyelv ismeretének követelménye), a hosszabb távú intézkedések között pedig a funkcionális és céltudatos egyetemi és főiskolai képzés (beleértve a szükséges tantervi

³⁷ „A népesebb magyar nemzetiségi csoportot számláló községek közül (Pélmonostor, Eszék, Jakovo, Vinkovci, Vukovar, Pakrac) csupán a pélmonostori község statútuma rendelkezik a magyar nyelv használatáról, de az is szerfölött hiányosan.” (A Horvát Szocialista Köztársaság közigazgatási intézetének már idézett tanulmányából, 10. oldal.)

³⁸ „A községi statútumokban 106 szakasz foglalkozik ezzel, de közülük csak igen kevés, mindössze 16 tekinthető teljesen elfogadhatónak.”! (A képviselői csoport jelentéséből. A VSZAT képviselőházának irattárából, 4–5. oldal.)

³⁹ Upotreba jezika narodnosti u državnim organima i organizacijama koja vrše javna ovlašćenja (A nemzetiségek nyelvhasználata az állami szervezetekben és a közhivatalokban). Szerbia Közigazgatási Intézetének tanulmánya, Belgrád, 1970., 9. oldal.

⁴⁰ Mirko Tepavac a belgrádi Politikai Kutatóközpont már idézett kiadványában, 155. oldal.

módosításokat) és az ösztöndíjazás ígér megoldást.⁴¹ Ennek megfelelően az újvidéki egyetemre és a vajdasági főiskolákra vár a felelős feladat (vonatkozik ez egyébként minden több nyelvű és több nemzetiségű környezetben működő oktatási intézményre), hogy maradéktalanul elvégezze küldetését és elsősorban a jogi, bölcsészeti, közgazdaságtudományi, mezőgazdasági és orvosi karon, ahol a magyar nemzetiségű területek számára is képezik a szakembereket, megnyissa a szaknyelvi lektorátusokat, s megteremtse a szükséges előfeltételeket (ezek néhol már most megvannak), hogy minél előbb, de mindenesetre belátható időn belül megindíthassa a magyar nyelvű szakoktatást is. Ezáltal intézményessé és komolyan szakavatottá válik a közhivatalnokok és általában a legmagasabb végzettségű szakemberek képzése a soknyelvű környezet számára, a fiatalok pedig (még hozzá nem csupán a nemzetiségiek), akik tanulmányaik befejezése után egyes nemzetiségű vagy magyar környezetben szándékoznak elhelyezkedni, idejében felkészülhessenek hivatásuk maradéktalan betöltésére. A szak- és terminológiai szótárak kidolgozása és kiadása — ami részben már folyamatban van —, a közigazgatási és egyéb műveletek szabványosítása magyar nyelven is, nagyban elősegíti majd nemcsak a nyelvapolást, hanem hathatósan előmozdítja a közhivatalok kulturált több nyelvű működését, ami az iskolák mellett valóságos alapja lehet a nyelv ápolásának.

És végül meg kell még említeni, hogy a közélet nyelvi egyenjogúságának gyakorlati megvalósulása számottevően függ a magyar nemzetiség magatartásától is. A múlt és a kisebbségi sors tapasztalata ma még bizonyos fokig gátló körülményként hat ugyan, azonban visszavonhatatlanul igaz az is, hogy éppen az öngazgatói szellem és gyakorlat elterjedése nyomán az emberek mindinkább tudatában vannak jogaiknak, ami azután már azt is jelenti, hogy a magyar nemzetiség egyre természetesebbnek tartja, hogy polgári és öngazgatási ügyeit anyanyelvén intézze. Ez pedig minden kétséget kizárólag visszahat majd az öngazgatás, közigazgatás, a közszolgálatok, a kereskedelem, a vendéglátóipar és általában a munkaszervezetek nyelvi gyakorlatára, s így a valóságos soknyelvűség további alakulására is.

V. AZ ISKOLÁZTATÁS MA MÉG NYÍLT KÉRDÉSEI

Nem lehet ebben a fejezetben teljes alapossggal kifejtteni és összefoglalni a magyar nemzetiség iskoláztatásának összes vonatkozásait. A célkitűzésen és a terjedelmi korlátokon túl a teljesség ellen szól az a körülmény, hogy a problémák egy része általános vonatkozású, oktatásügyünket egészében, s nem csupán a nemzetiségieket érinti, másrészt pedig számos vetülete a tanügyi szakdolgozatok keretébe tartozik.

Ugyanakkor nem tartozik szorosan a célkitűzéshez az sem, hogy bemutassam a fiatalság iskoláztatása terén elért, s nyomban jegyezzük meg — igen számottevő eredményeket. Végső fokon tudott dolog, hogy zömében négy- és hatosztályos elemi iskolákat örököltünk, mint ahogyan tudott dolog az is, hogy gyakran még azok sem voltak hozzáférhetőek, a puszták népe és a falusi szegénység gyermekei számára. S ha a felemelkedés görbéje nem is mindig lenyűgöző, tudnivaló, hogy a magyarságnak korábban viszonylag kedvező iskolázottsága

⁴¹ Vajdaságban mindössze három községben látták elő az ösztöndíjazás, kettőben a továbbképzés és további három községben a szerbhorvát és magyar nyelvtanfolyamok megindításának lehetőségét. A szerbiai Közigazgatási Intézet már idézett elemzése alapján, 8. oldal.

ellenére is igen lentről indultunk. Elegendő emlékeztetni csupán arra, hogy a felszabadulás után szinte alig volt okleveles tanítónk, a középiskolai tanárokat meg úgyszólván nagyítóval kerestük a meginduló iskolák számára, a tankönyvhiány meg a megannyi más baj csak tetézte a nyomorúságot.

Ez a kor azonban ma már messze mögöttünk van, s jóval ellátottabb körülmények közepette lehetőség adódik arra is, hogy hosszabb időszak tendenciáját látva felmérjük, merre tart a jugoszláviai magyarság oktatásügye, vagy még pontosabban: hol csomósodnak annak ellentmondásai.

A vizsgálódást egy általános megfigyeléssel kell kezdeni. Nem mondhatnám, hogy kifejezetten magyar sajátosság, tapasztalható ez másoknál is, és ennél fogva országos jelenségnek is tekinthető, csak hogy a magyarok (és általában a kis lélekszámú nemzeti közösségek) esetében a következmények súlyosabbak. Arról van ugyanis szó, hogy az iskoláztatást mindenekfelett művelődésként fogták fel, s nem úgy, mint a nemzetiségi és egyben társadalmi szükségletek kielégítésének hathatós vagy talán leghathatósabb eszközét is, amely a továbbfejlődés szempontjából olyan létfontosságú kérdést van hivatva előmozdítani, mint például a nemzetiség szociális és foglalkozási szerkezetének átalakulása. Adjuk még hozzá, hogy egy időszakban nem éppen kiskorú ingadozás volt tapasztalható az anyanyelvű oktatás funkcióját illetően, és máris kirajzolódnak azok a gócok, amelyeknek feltárásával hathatósabban előmozdítható a magyarság iskoláztatásának ügye.

Korábban már kimutattam, hogy az utóbbi időben lelassult a jugoszláviai magyarság társadalmi átrétegződése. Ugyanakkor közismert dolog, hogy különféle szakképzetségű egyetemi, főiskolai és középiskolai végzettségű káderek hiányoznak, ami a magyar nyelv egyenrangú használatával még kifejezettebbé vált. Ma már tudott dolog, hogy a nem eléggé fejlett iskolahálózat, az iskoláztatási politika, az ösztöndíjazás és egyéb körülmények is hathatósan közre játszottak, hogy ilyen ma a helyzet.

Az alábbiakban összehasonlítások alapján ismertetem, hogy a középfokú és egyetemi oktatás, tehát a tulajdonképpeni szakmai és szakképzés, mennyire hat ki a foglalkozási szerkezet átalakítására. Az összehasonlításoknál figyelembe kell venni, hogy a magyaroknál valamelyest alacsonyabb a népszaporulat, bár ez Vajdaság más nemzetiségű öslakosságára is jórészt vonatkozik.

A középiskolák esetében figyelemreméltóak az alábbi adatok: a vajdasági középfokú szakiskolákban és technikumokban a tanulók száma több mint megkétszereződött az 1960-tól 1966-ig terjedő időszakban, a magyarok száma 1,6-szer lett nagyobb (ezeknek fele nem részesül anyanyelvű oktatásban); a tanító- és óvónőképzőkben is megkétszereződött a tanulók száma, a magyar nemzetiségűek száma viszont csökkent (kisebbség a szükségletek, azonkívül az itt végzetek szinte kizárólag a magyar nyelvterületen tudnak elhelyezkedni); a gimnazisták száma az említett hat év alatt 2,5-szeresen növekedett, a magyar nemzetiségű gimnáziumi tanulók száma viszont csak mintegy 10 százalékkal; a szakmunkásképző iskolák tanulóinak száma az említett időszak alatt 1,5-szeresére növekedett, a magyarok száma 10 százalékkal csökkent (ebből kétharmada nem részesülhet anyanyelvű oktatásban)⁴².

Az igazság kedvéért meg kell mondani azt is, hogy a magyar tannyelvű középiskolák száma majdnem megháromszorozódott ebben az időszakban. Tulajdonképpen ebben az időszakban nyíltak meg az első magyar tannyelvű középfokú szakiskolák Vajdaságban (nem számítva ide az úgynevezett szabadkai

⁴² Aktuelni idejno-politički zadaci u razvoju međunacionalnih odnosa u Vojvodini (A nemzetiségi viszonyok fejlesztésének időszervi eszmei-politikai feladatai Vajdaságban). A VKSZ tartományi bizottságának anyaga, 9. táblázat.

gyakorlatot), ám mindez sokkal inkább előmozdította az anyanyelvű szakképzést, mint a diáklétszám ugrásszerű növekedését. Pedig erre legalább akkora szükség volt, mint amarra, hogy valamelyest is bepótoljuk a korábbi évek szüntelen lemaradását a tartomány más nemzeteihez viszonyítva.

Az idén újabban ismét több helyről kezdeményezték a párhuzamos magyar tannyelvű középiskolai tagozatok megnyitását. Megváltozott, vagy legalábbis kedvező irányba változó politikai közhangulat biztató jele ez, annál is inkább, mert azokból a környezetekből indult el, amelyek a közelmúltig nem tanúsítottak különösebben érzékeny fogékonyságot a nemzetiségi iskoláztatás ügye iránt. Nem itt a helye, hogy elemezzem ennek a változó hangulatnak a mozgatórugóit, annyit azonban okvetlenül meg kell jegyezni, hogy a JKSZ nemzetiségi politikájának erőteljesebb afirmálódása mellett szerepe van ebben a helyi szükségletek és kötelezettségek valóságosabb s nem pedig egysíkú fölmérésének, annak a pusztá ténynek, hogy a nemzetiségek ilyen környezetben is jelen levő tényezőkké váltak. S jelenti ez ugyanakkor azt is, hogy amint az oktatásügy valóban közüggé válik, a szó szoros értelmében vett érdekelték, s nem csupán a körülötte bábáskodók kezébe kerül, a nemzetiségi oktatás nem csupán egy vágánya, az általános oktatásügytől gondosan elválasztott különálló része, hogy ne mondjam, tehetétele az iskolaügynek, hanem szervesen beleépül abba, az ifjúság célszerű továbbképzésének és a szükségletek kielégítésének eszközévé válik.

Ezt a körülményt azért tartottam szükségesnek hangsúlyozni, mert voltaképpen az ellenkező esetek is pontosan ezt bizonyítják. Tudott dolog ugyanis, hogy vannak községek, sőt iskolák is, ahol a szerbhorvát nyelvű tagozatokon ma is van elegendő számú magyar gyerek, a magyar tannyelvű tagozat megnyitásához, vagy legalábbis megteremthetők rá a lehetőségek, ám az iskolafenntartó közösség, nyilván zárkózottsága folytán, nem „érzékeli” a helyzetet, nem abból indul ki, hogy ezzel előmozdítja az oktatásügyet, sőt a helyi lakosság nyelvét beszélő közép-kadereket képezhet, s ennél fogva a kezdeményezése, s főleg a döntő elhatározás még várat magára. Feljegyeztek, persze, már olyan esetet is, amikor az iskolafenntartó közösség megtette a szükséges lépéseket, ám a dolog elakadt az iskolában, amely öngazgatói jogaira hivatkozva ejtette el az ügyet.

Az egyetemi karok és a főiskolák, persze nem csupán belső adottságaik folytán, talán még kevésbé érzékenyek az ilyenfajta társadalmi funkció elvégzése iránt. Emellett szól az a tény, hogy 1960-tól 1966-ig megkétszereződött ugyan a magyar egyetemi hallgatók száma a vajdasági egyetemi karokon és főiskolákon, ez azonban csak annyit jelentett, hogy az egyetemi hallgatóknak az akkori 13,8 százaléka helyett most 14,2 százaléka magyar⁴³ (a lakosságnak 23,9 százaléka). A viszonyok tehát úgyszólván változatlanok maradtak, ami egyben azt is jelenti, hogy a vajdasági magyarságnak kisebb hányada szerez egyetemi vagy főiskolai végzettséget, mint a vele együtt élő más nemzetek fiai. Jó ideig az volt a vigasz, hogy a vajdasági magyar gyerekek Belgrádba, Zágrábba, Szarajevóba vagy Szkopjéba járnak, s ez végső fokon javít valamit a nem éppen kellemes vajdasági képen. Viszont tény az is, hogy országos összesítés esetén valamelyest még rosszabb a helyzet. Ugyanis 1963-ban az összes egyetemeken és főiskolákon az országban 2913 magyar egyetemi hallgató volt, öt évre rá, 1968-ban pedig 2700⁴⁴, vagyis 7 százalékkal kevesebb, akkor, amikor az országban 30 százalékkal volt több rendes egyetemi és főiskolai hallgató.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Jugoszlavija između VIII. i IX. kongresa SKJ (Jugoszlávia a JKSZ VIII. és IX. kongresszusa között). A Szövetségi Statisztikai Hivatal alkalmi kiadványa, Belgrád, 1969., 45. oldal.

Hozzá kell fűzni, ugyancsak a statisztikai hivatal adatai alapján, hogy a magyar volt az egyetlen nemzeti és nemzetiségi kategória, amelynél az egyetemre jutók száma nemcsak viszonylag, hanem abszolút számban is csökkent. Ennek az adatnak külön súlyt ad az a körülmény, hogy a műveltség legfelső szintjén a vajdasági magyarság viszonylag kedvezőtlen helyzetben van. Ugyanis Vajdaság lakosságának 2,6 százaléka, a vajdasági magyaroknak viszont 1,2 százaléka rendelkezik egyetemi végzettséggel. A főiskolai végzettségűeknél 1,5 : 0,8 százalék az arány.⁴⁵

A felvázolt helyzet okai sokfelé kereshetők, s megtalálhatók az úgynevezett általános káderpolitikától kezdve az ösztöndíjazáson át az egynyelvűség eluralkodásáig úgyszólván minden ponton. Ide tartozik a középiskoláztatás rendszere, ide a magyarok bizonyos fokú közönye. S kétségtelenül ide tartozik a politikai és nemzetiségi viszonyok adottságainak számtalan körülménye.

S mint lényegeset, okvetlenül fel kell jegyezni a következőt: itt még a legkevésbé társadalmisítottak a viszonyok, az öngazgatás pedig, legalábbis az igazi, a társadalmi öngazgatás, amely a legérdekeltettek befolyását hozza magával, nem tudott mélyebb gyökeret verni. Az egyetemi oktatás hosszú időn át távol, nagyon távol állt a vajdasági magyarság és egészében véve a soknemzetiségű Vajdaság hatósugarától. S amikor már közelebb, szinte testközelbe jutott hozzá, az idegen modell, a máshonnan hozott palánta nehezen vert gyökeret a soknemzetiségű Vajdaság talajában.

Külön kérdéscsoportot képez, nem kevesebb időszerű elemmel, az itteni magyarság anyanyelvi oktatásának ügye.

Az előző fejezetben, szeretném ezt hinni, kellő alaposággal vázoltam az anyanyelv létfontosságú szerepét, s ennél fogva felesleges azt itt újból megismételni.

Az a helyzet, hogy a magyar fiatalságnak hol kisebb, hol nagyobb, de különböző fokozatokon mindenesetre tetemes százaléka (még az elemi iskolában is) a szerbhorvát nyelvű tagozatokra iratkozik. Ez részben a szülők, részben a fiatalok önkéntes elhatározása alapján történik, még akkor is, ha az illető helységben vagy a környékén, az illető fokon vagy szakon van magyar tan nyelvű iskola (külön elemzés tárgyát képezhetné, hogy melyek az indítékei ennek az önkéntességnek), részben pedig éppen azért, mert nincsen ilyen iskola, vagy az iskolahálózat nem felel meg a rendeltetésének. Ez a jelenség kifejezettebb a középiskolákban, elsősorban a középfokú szakiskolákban, mint az elemiben, itt azonban az okok is kézzelfoghatóbbak (felvevőképesség, hálózat, megfelelő szakok srb.).

Az egyetemen és a főiskolákon magyar nyelvű oktatásról úgyszólván alig lehet beszélni. Ami eddig történt, az lényegében a negyed évszázados kitaposott út „szokásos karbantartását” jelenti. Felső fokon magyar nyelven ugyanis csak tanárképzés folyt, a magyar tannyelvű középiskolák számára. S adjuk hozzá, hogy a szabadkai pedagógiai főiskola, majd újabban a bölcsészkaron, a magyar nyelvű lektorátus megnyitásáig, tehát a közelmúltig, ez a tanárképzés is kizárólag csak a magyar nyelv és irodalom tanárainak képzésére szorítkozott, mert minden más tantárgy leendő szaktanára csak szerbhorvát nyelven végezhetette tanulmányait. A magyar tanszék megnyitása, tíz évvel ezelőtt a bölcsész karon, újabban pedig a pedagógiai főiskola és a magyar lektorátus életre keltése minden kétséget kizáróan mérföldköveket jelentenek a jugoszláviai magyarok szellemi életének fellendítése szempontjából. S annak ellenére, hogy mindezt jelen-

⁴⁵ B. Bjelogrić: Izmjena naziva nacionalna manjina u narodnost (Nemzetiség a nemzeti kisebbség elnevezés helyett). A Politikai Tudományok Főiskolájának kiadványa, Belgrád, 1965., 25. oldal.

tőségében nem lehet pusztán az iskolaügy eseményévé szűrkiteni, érdemében az egész intézkedés megmaradt a tanárképzés szűk keretei között.

Ennek kapcsán emlékeztetni kell arra, hogy a nyelvi lektorátus munkakörét már megalakulásakor jóval szélesebb alapokra helyezték, mint ahogyan az még ma is működik. Az volt az elképzelés, hogy ezen a lektorátuson részeseülnek magyar szaknyelvi oktatásban nemcsak a bölcsész- és természettudományi-matematikai kar magyar, és nemcsak magyar nemzetiségű hallgatói, tehát a magyar tannyelvű vagy területi iskolák leendő tanárai, hanem működése kiterjed a jogi, mezőgazdasági, közgazdaságtudományi, orvosi és más karokra is, tehát minden olyan egyetemi karra, ahol magyar vagy nem magyar nemzetiségű fiatalok készülnek arra, hogy hivatásukat magyarul területeken töltsék be. S ugyancsak az elképzelésekhez tartozott, hogy a magyar szaknyelvű lektorátus tapasztalatai alapján belátható időn belül, legalábbis az egyes karokon, magyar nyelven is megindul majd az egyetemi oktatás, vagy legalábbis egyes szaktantárgyak előadása. Ennek kivitelezése annál is inkább valószínűnek tűnt, mert a magyar egyetemi hallgatók zöme mindössze néhány karon tömörül (bölcseleti, természettudományi-matematikai, közgazdaságtudományi), s ugyancsak néhány karon, illetve tanszéken a magyar vagy a magyar nyelvet tökéletesen beszélő tanárok száma ezt bizonyos fokig lehetővé is teszi (bölcseleti karon 15 százalék, közgazdaságtudományin 25,6, jogin 7,6, gépészetin 7,3 százalék a magyar előadói személyzet aránya), függetlenül attól, hogy egészében véve az újvidéki egyetemen szembetűnően kevés, mindössze 9,6 százalékot tesz ki a magyar nemzetiségű előadói személyzet (ami persze nem jelenti azt, hogy csak ennyi a magyarul beszélő tanár).

Ennek az ügynek az előrehaladása sok- és sokféle okból kifolyólag lassan halad. Ide kell sorolni elsősorban az egyetemen kívül álló okokat, amelyek között az alapvető az, hogy az újvidéki egyetem ügyeinek intézését még mindig csak igen kis mértékben befolyásolják azok, akik fenntartását pénzelik (tévhit az, hogy az egyetem költségeit a Tartományi Végrehajtó Tanács, illetve a Tartományi Iskolafenntartó Közösség viseli, hiszen köztudomású, hogy milyen járulékokból és adónemekből, tehát végső fokon kinek a pénzéből tevődik össze a közösség alapja) és akik számára képezi a szakembereket ez az intézmény. Maga az egyetem pedig, úgy látszik, még gyűjti a kellő erőt ahhoz, hogy a vidék (vigyázat nem vidékies!) soknemzetiségű, soknyelvű, sokműveltségű és mindennekfelett sokféle igényű Vajdaság legfőbb tudományos és oktatási intézményévé nőjön ki.

Itt kell megemlíteni, hogy ma még úgyszólván teljesen rendezetlen a magyar (és nemcsak a magyar) nemzetiségű fiatalok külföldi magyar nyelvű szakképzése. Államközi egyezményekkel, ösztöndíjjal, különféle valutáris megoldásokkal és a külföldön szerzett oklevél honosításának rendezésével meg kell találni a lehetőséget annak, hogy magyarországi, csehszlovákiai vagy romániai, esetleg máshol működő magyar tannyelvű főiskolákon képezzünk ilyen szakembereket.

Ma talán legfontosabb megállapítani azt, hogy megállították a magyar gyermekek átszivárgását a szerbhorvát tannyelvű tagozatokra. Ez pedig a magyar tannyelvű iskolahálózat eddigi fejlődésének, célszerűbb kialakításának az egyenes következménye. A megkörtvonalazott nemzetiségi politika afirmálódása mind a nemzetiségiéknél, mind pedig a többségi nemzetek körében, az érdekek és szükségletek valóságosabb kifejezése és öngazgatói megfogalmazása ily módon fokozatosan érleli gyümölcsét. És ez az, ami előremutató kell, hogy legyen mindannyiunk számára.

A magyar nemzetiség oktatásügyének felvázolásakor szólni kell még az úgynevezett területi iskolákról és azok viszonyáról a magyar ifjúság anyanyelvű

iskoláztatásához. Az effajta iskola nem tartozik a szó szoros értelmében vett kétnyelvű iskolák típusához. Valóban területi iskolák ezek, amelyekben a „kétnyelvűség” úgy nyilvánul meg, hogy különálló, párhuzamos tagozatokban a terület lakosságának anyanyelvén folyik az oktatás. Persze nagyon sovány és szűkre szabott ez a meghatározás, és valójában csak az iskola alaptevékenységét fedi, még azt is csak részben. A közös földél ennél sokkal tágabb lehetőségeket nyit, amennyiben a területi iskolában alakul majd ki a soknemzetiségű és sokkultúrájú Vajdaság minden értékét, a tartomány minden nemzete és nemzetisége számára magába foglaló új iskolatípus és annak oktatási és nevelési konceptusa. Ez az az ígéretes, ami a területi iskolák felkarolása mellett szól.

Sokoldalúan bizonyítható, hogy megalakulásuk idején így és ilyennek fogták fel a területi iskolát, s komolyabb ellenállás csak azok részéről volt tapasztalható, akik görcsösen ragaszkodtak a „saját”, az önálló nemzeti iskolákhoz. Az elmúlt tíz esztendő folyamán azonban — körülbelül ennyi van már a területi iskolák mögött — kisült, hogy az eredeti elképzelés igen lassan ölt testet, sőt az anyanyelvű oktatás nem egy esetben kárt szenvedett, s ez szabály szerint a magyarokat, illetve pontosabban a nemzetiségieket sújtotta. Ennélfogva többfelé megingott a politikai és pedagógiai közvélemény bizalma ezekben az intézményekben, az anyanyelvű oktatás leépítésének eszközét látják benne, s ez természetesen nem maradt következmények nélkül a szülők körében sem.

Arról van szó, hogy az úgynevezett területi iskolák megalakítása idején néhol, különféle indoklással, megszüntették a magyar tannyelvű tagozatokat, főként az elemi iskola felső osztályaiban, s így a magyar gyerekek számára nem maradt más választás, mint hogy a szerbhorvát tannyelvű tagozatokon folytassák tanulmányaikat. Kínosabbá tette a benyomást az a körülmény, hogy olyan esetekben is a magyar (vagy szlovák) tannyelvű tagozatot szüntették be, amikor ezek a nemzetiségek voltak túlnyomó többségben. A későbbiek folyamán itt-ott a területi iskolának egy-egy tagozatában szűnt meg valamelyik tantárgy előadása magyar, illetve anyanyelven. A Tartományi Általános és Szakoktatási Intézet adatai szerint a megkérdezett 96 területi iskolából 26-ban egy, két sőt több tantárgyat is szerbhorvát, nem pedig magyar nyelven adnak elő a magyar nyelvű tagozatokon.⁴⁶ Néhol úgynevezett objektív körülmények játszottak közre, gyakrabban pedig az emberi gyöngeségig menő szubjektív hibákat igyekeznek külső körülményeken múló objektív nehézségeknek feltüntetni. Leggyakrabban arra hivatkoznak, hogy nincs vagy nem találunk magyar vagy magyarul tökéletesen tudó előadót, nem biztosíthatnak számára teljes óraszámot stb.

Nem mondhatni, hogy tartományi viszonylatban nagy méreteket öltött a magyar nyelvű oktatásnak ilyenfajta elsorvasztása, ahhoz azonban éppen elegendőnek bizonyul, hogy felszítsa a magyar közvélemény egy részét, s az egész ügy a rendes kutatómunkán túl politikai dimenziókat öltön.

Volt, ahogy volt, a következmény mindenesetre ugyanaz és egyértelmű: a területi iskola lehetőséget nyújtott az anyanyelvű oktatás bizonyos fokú korlátozására, s ezzel a deklarált elemi nemzetiségi jogokon esett csorba. Hozzá kell fűzni, méghozzá külön nyomatékkal, hogy ez nem következik egyenesen a területi iskola mivoltából, inkább annak örve alatt történt. A gyanú árnyéka azonban a területi iskolára vetődött.

Egyesek szerint az egyetlen kiút most az lehet, hogy feloszlassák a területi

⁴⁶ Dr. Zlatko McIvinger: A vajdasági területi iskolák eddigi fejlődésének néhány jellegzetessége. A nemzetek közötti viszony időszervi kérdései az öngazgatású társadalomban című kötetből. Forum, Újvidék, 1970., 134. oldal.

iskolákat (annál is inkább, mert ez csak a nemzetiségiak számára általános érvényű szabály, a többieknek inkább kivétel — mondják), és önálló intézményként visszaállítsák a nemzetiségi tannyelvű elemi iskolákat. Mások szerint a hibákat kell erélyes kézzel, teljes öngazgatói felelősséggel helyrehozni és következetesebben folytatni a munkát az eredetien vajdasági területi iskola tartalmi jegyeinek kidolgozásán. Ez annál is inkább sürgős és fontos munka, mert a területi iskolákhoz tartozó gyerekek közül egyelőre csak a nemzetiségiak számára van bizonyos tantervi kiegészítés (történelem, nyelv, irodalomtörténet), míg a területi iskolák szerbhorvát nyelvű tagozataiban nem sok változás történt (komoly kivétel csupán a magyar nyelv egyre tömegesebb tanulása a szerbhorvát tagozatokon). Ennélfogva egy fedél alatt, egy és ugyanazon vajdasági területi iskolában más tartalmakon nevelkednek a szerb és ismét másokon a magyar (vagy nemzetiségi) gyerekek, méghozzá éppen a nemzeti múlt megismerését szolgáló tantárgyak révén. Úgy látszik, van egy harmadik elképzelés is, amelyet már leírva is láttam. Eszerint mindez „a nem rendszeresített kétnyelvű oktatás” egy módoszata a homogén nemzetiségű tagozatokon.

Minden valószínűség szerint ez a harmadik nézet a legveszedelmesebb, mert a „nem rendszeresített kétnyelvű oktatás” örve alatt a gyermekek kulturális elszegényedésének útját egyengeti, amit egycsek ma már burkolt asszimilálásnak is neveznek. Nehezen hihető, hogy az elsőként említett lehetőség okvetlenül üdvös lenne. Nem azért, mintha olyan nehéz lenne „visszacsinálni” mindent, hanem azon egyszerű oknál fogva, hogy a bonyolult és történelmileg soknemzetiségű területen az oktatás ügyét előre kell vinni, nem pedig visszafelé. Ez az előrevinni pedig azt is jelenti, hogy vállalni kell a harcot az elképzelt vajdasági iskoláért, amely együtt, egy fedél alatt, még ha néha „szembeállva is”, de nyilván biztosabban vezet célhoz. Ezek szerint azoknak kellene igazat adni, akik a területi iskolát a vegyes nemzetiségű Vajdaság sajátos iskolatípusának tartják, csak hogy erélyes kézzel és következetesen ki kell irtani mindazt, ami miatt ezt több oldalról is elmarasztalják.

Nem tartozik ugyan szigorúan a tanulmány tárgyköréhez, de oktatásügyről lévén szó, meg kell még említeni a tankönyveket, helyesebben a tankönyvellátást is. Ami mindenekelelőtt tollhegyre kívánkozik, az a következő: a húsz esztendőn át tartó szüntelen és végtelenül szomorú tankönyvhiány, úgy látszik, végérvényesen a múlté. Az Újvidéken megalakult Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, amelynek feladata a nemzetiségi iskolák tankönyvellátása, komoly szemleli erők egybegyűjtésével és tetemes anyagi eszközök felhasználásával majdmajd fedezni tudta az elemi iskolák tankönyvszükségletét, a középiskolákban pedig, részint saját kiadványaival, részint magyarországi és csehszlovákiai behozattal (esetenként az elemi iskolák számára is), enyhített a helyzet súlyosságán. Az egész tankönyv-történelemből a legfontosabb tanulság talán az, hogy el kellett jutni a specializált, sajátos rendeltetésű intézmény létrehozásáig, hogy ez a rendkívül nagyjelentőségű ügy elmozduljon a holtpontról. Mert amíg a magyar és a nemzetiségi tankönyvkiadást csak úgy mellesleg, albérletben kezelték a különféle megbízott hivatalok, üveglábakon állt ennek a sorsa.

VI. A MŰVELŐDÉSI ÉLET MEGSZERVEZÉSÉNEK NÉHÁNY VONATKOZÁSA

A jugoszláviai magyarság művelődési életének talán legfőbb jellegzetessége az, hogy kisszámú művelődési intézmény áll a rendelkezésére. Természetesen ez nemcsak a magyarokról mondható el, hanem a nemzetiségekről általában, mindazokról, akiknél a viszonylag kis lélekszám bizonyos fokig már eleve gátló,

korlátozó körülményt jelent a kulturális szükségletek kielégítése szempontjából. Jórészt (de nem kizárólag) innen az, hogy a jugoszláviai magyarság számára évtizedes gond: létrehozni a „saját” művelődési intézményeit, avagy a többiekkel együtt azon fáradozni, hogy a meglevő vajdasági, baranyai és muraközi művelődési intézmények hálózata vegye fel a területi és tájjellegét, alakuljon át több nyelvűvé és több nemzetiségűvé, s ily módon a környezet nemzetiségi és művelődési jegyeit magán viselve járuljon hozzá a nemzetiségek kulturális szükségleteinek kielégítéséhez is.

A jugoszláviai magyarság mind a két lehetőséggel élt a múltban, a jövőben pedig, minden bizonnyal, még inkább.

Ennélfogva, már régebről megvan a magyar művelődés néhány fontos intézménye (a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, az Újvidéki Rádió, a szabadkai Népszínház magyar színjátszó együttese, a Gyermekszínház stb.), időközben pedig a szellemi erők gyarapodásával és a művelődési igény megnövekedésével újabb létesítmények születtek (Magyar Tanszék, Hungarológiai Intézet, Nyelvművelő Egyesület, Drámai Stúdió, néhány újjáélesztett amatőrszínház stb.). Ezenkívül, főleg az utóbbi időben, egyre több művelődési (és tudományos) intézmény felveszi alapvető tevékenységébe a magyar kultúra ápolását és a művelődés terjesztését magyar nyelven is (könyvtárak, olvasótermek, bábszínházak, művelődési otthonok és központok, képzőművészeti vállalkozások stb.).

Mindennek ellenére ma még mindig viszonylag hiányos a magyarság művelődését szolgáló létesítmények hálózata, s fejetlen a meglevő intézmények munkája, amit csak részben enyhíthet a Magyar Népköztársaság művelődési intézményeinek igénybevétele (színházi vendégszereplés, vendégrendező, vendégszínész közreműködése, kiállítások, tárlatok, könyvbehozatal, irodalmi és szerzői estek, esztrádművészek vendégszereplése stb., stb.). Ennélfogva, továbbra is feladatként áll előttünk a művelődés alapjait szolgáló intézmények létesítése, a meglevő művelődési intézmények képesítése a több nyelvű és több nemzetiségű kultúra ápolására, a magyarországi intézmények céltudatosabb igénybevétele, s végül, de nem utolsósorban, az amatőr kulturális tevékenység átfogóbb és messzemenőbb pártfoglalása. Ez utóbbit azért, mert a műkedvelés jelentősége és szerepe a magyar nemzetiség számára még jó ideig sokkal nagyobb lesz, mint azoknál a népeknél, amelyeknek nemzeti kultúrájuk fejlesztésére és ápolására megvan a művelődési intézmények teljes hálózata.

Az öngazgatási viszonyok kialakulása és fokozatos térhódítása a művelődésügyben, a költségvetés közvetlen befolyásának csökkenése és általában a költségvetési viszonyok túlhaladása és mindezek egyenes következménye: a valóságos művelődési tevékenység, nem pedig a fennálló intézmények pénzelése, már önmagában véve is biztató és célravezető folyamatnak tűnik a jugoszláviai magyarság művelődési szükségleteinek jobb ellátása szempontjából. A művelődési tevékenység, nem pedig a meglevő intézmények pénzelése olyan körülmények közepette, amikor a jugoszláviai magyarság egyébként sem bővelkedik az ilyen létesítményekben, több szempontból is figyelmet érdemel. Először is, köztudomású, hogy a magyar művelődési intézmények hatósugara messzemenően túlterjed székhelyük határain, pénzelésük viszont leginkább az alapító község jóvedelmét terheli. Más szóval, a magyar művelődési intézmény székhelyén kívül lakó magyarság (vagy községek) nemigen vesz részt az ilyen, végsősoron nagyobb hatósugarú létesítmény eltartásában (vagy csak jelképesen teszi azt). És megfordítva: azokban a községekben, amelyekben nincsen magyar művelődési intézmény, a művelődési célokra szánt „közös” összegnek csak jelképes része jutott a magyar kultúra ápolására és a magyar kulturális szükségletek kielégítésére, azon egyszerű és adminisztratív logika folytán, hogy nincs intézmény

a helyi költségvetés nyakán, tehát nincs komolyabb kötelezettség sem. Ennél fogva, a magyar művelődési intézmények fenntartása a központi alapok leépítése után a területileg illetékes községek terhére szállt, ami rengeteg kínos vitára adott okot az elmúlt évek folyamán. Azonkívül hinni kell, hogy azok a művelődési intézmények, amelyek eddig nem tartották alaptevékenységüknek a magyar kultúra ápolását és a magyar nemzetiség kulturális szükségleteinek ellátását, érezhetőbben kinyílnak a magyar etnikum felé is. Ez egyébként ma már nem csupán a holnap víziója, mert látható jegyei itt-ott kiütözköznek már most is, bár mennyire is a kezdet kezdetén vagyunk még a művelődés ilyenformán megkörvonalazott társadalmasításának és önigazgatásának. Ez még persze közelről sem jelenti azt, hogy most már minden önmagától megoldódott, vagy pedig a megoldás érett gyümölcsként hullik majd az ölünkbe. Csupán a megoldás módjára utal, amely összetett lesz és feltételezi az összes tényezők aktív viszonyulását. A lényeg azonban az, hogy így már nem maradunk egyedül, magunk mellett kell tudni mindazokat a szocialista erőket, az együtt élő nemzetek és nemzetiségek soraiból, amelyeknek küldetése ez a harc.

Mindenesetre megkönnyíti majd ennek a folyamatnak a kibontakozását az a körülmény, hogy ma már eszmeileg tisztázottnak és eldöntöttnek tekinthető az a nézet, miszerint a soknemzetiségű környezetben a művelődés nemcsak soknyelvű csupán, hanem a sajátos nemzeti kultúrártékek összessége adja meg azt igazán.

A művelődés újraélesztése mellett, illetve azzal egyidőben, a magyar kulturális közvélemény egy részét már huzamosabb ideje foglalkoztatja a művelődési élet megszervezése, egybehangolása és összefogása, ami végül is az úgynevezett kulturális vertikalizmus kérdésre egyszerűsödött le. „Arról van szó, hogy felsőbb szinten hogyan és mi módon lehet egybehangolni a nemzetiségek művelődési, elsősorban műkedvelő tevékenységét, illetve arról, hogy a nemzetek és nemzetiségek műkedvelési tevékenységét területi alapon, a közművelődési közösségek kebelében hangolják egybe, vagy pedig nagyobb teret kell engedni a nemzetiségek önkezdeményezésének, hogy saját maguk is gondoskodjanak kulturális szükségleteik kielégítéséről, akár a művelődési közösségen belül, akár pedig anélkül is.”⁴⁷

Mindez, de elsősorban maga a pusztá végkövetkeztetés, a nemzetiségi művelődési élet úgynevezett vertikális megszervezése, vagy ahogyan többen mondják: a kimúlt magyar kultúrszövetség feltámasztása már vagy két esztendeje élénk eszmecserére ad okot a vajdasági magyar kulturális dolgozók között. A vitát (s higgyük el: az útkeresést is) a maga módján táplálja a művelődési élet tagadhatatlan szegénysége, a látható ziláltság, a nemzeti és nemzetiségi művelődési egyesületek összevonását követő helyenként egészen bántó pangás, a rendeltetésénél fogva általános, tehát társadalmi (és mondjam azt, hogy soknemzetiségű) kulturális intézmények „kihagyása”, a közművelődési közösség renyhésége, akárcsak az a körülmény, hogy Horvátországban, Szlovéniában és Bosznia—Hercegovinában ilyen vagy hasonló intézményeik vannak a nemzetiségeknek. A Horvát Szocialista Köztársaságban, akárcsak Szlovéniában is, megannyi érvet sorakoztatnak fel a nemzetiségi szövetségek pártfoglalása mellett és hivatalos megnyilatkozásokban következetesen kitartanak amellett, hogy „hasznos a nemzetiségi szövetségek fenntartása, nem csupán az etnikum nyelvének és kultúrájának ápolása terén kifejtett munkássága miatt, hanem egy másfajta tevékenységénél fogva is: rámutatnak a gyakorlatban megmutatkozó

⁴⁷ A nemzetiségek és etnikai csoportok néhány kérdése. A JKSZ Elnökségének nemzetiségi bizottsága mellett működő munkacsoport munkatervéből, 4. oldal (személyes irattár).

fogyatékosokra és megoldásokat javasolnak”.⁴⁸ Ugyanakkor visszautasítják a gyanúnak még az árnyékát is, hogy a nemzetiségi szervezetek fennállása és működése bármilyen módon is meglazíthatná a népeket és nemzetiségeket egymáshoz fűző erőt, a társadalmi és nemzeti kohéziót.

Szerbiában, s ugyanígy Vajdaságban, valamint Macedóniában ugyancsak világosak és feltétlenek az álláspontok, csakhogy ellenkező előjellel, a nemzetiségi szövetségek, a nemzetiségi (kulturális) vertikalizmus ellen, azzal az alapvető indoklással, hogy ez megbontaná az öngazgatás és általában a politikai rendszer területi elvét, és szembehelyezné vele az úgynevezett perszonális elvet, végső fokon pedig az öngazgató kapcsolatok serkentése helyett a nemzeti elzárkózást táplálná stb.

Nyomban meg kell mondani, hogy ez az egész kérdés már önmagában véve is rendkívül bonyolult, attól a pillanattól kezdve pedig, amikor még teljes politikai „körítést” is kapott ráadásul, megválaszolása korántsem szorítkozhat egyszerűen igenre vagy nemre, mint ahogyan a puszta analógia sem adhat feleletet a valóságos és a sajátosság jegyeit rendszerint magán viselő problémákra. Éppen ezért az egész ügy külön tanulmányt érdemel, ezen a helyen viszont csak néhány alapvető utalásra szorítkozhat a szerző.

A vizsgálódás köréből, úgymond, nyomban kizárnám azt a körülményt, hogy a jugoszláviai magyarság „kettős rendszerben” él, mégpedig annál fogva, hogy Horvátországban (és részben Szlovéniában) megvan a nemzeti kulturális, sőt nem csupán kulturális szervezete, a Horvátországi Magyarok Szövetsége, Szerbiában, illetve Vajdaságban viszont nincs. Igaz ugyan, hogy a jogrend szempontjából nem mellékes ez a körülmény, ám valóságos súlyát a valóságos adottságok közepette kell felmérni. Arra gondolok itt, hogy a meghirdetett jogegyenlőség ellenére is eleve más körülmények közepette valósíthatja meg nemzetiségi jogait egy maroknyi nemzetiségi csoport, a többségi tengerben, amilyen a helyzet például a horvátországi magyarok esetében (a köztársaság összlakosságának 1 százaléka), és ismét eleve más társadalmi adottságok közepette, a vajdasági magyarság, amely nemcsak hogy majd egynegyedét képezi a tartomány lakosságának, de valóságos jogi és társadalmi alanya a vajdasági autonómiának. Mivelhogy egy olyan elenyésző „kisebbség”, mint például a horvátországi magyarok, valóban igen nehezen tud kifejezéshez jutni az öngazgatás gépezetében, már a többségi figyelmetlenség, vagy ha úgy tetszik, érzéketlenség ellensúlyozására is jó szolgálatot tehet egy ilyen korrektívum. Viszont nem tűnik valószínűnek, hogy Vajdaság esetében a magyarság bizadalmát ebbe a korrektívumba kell helyezni csupán, s nem pedig az öngazgatás és az autonómia teljességébe, amelynek az etnikum esetenként is meg egészében véve is jelenlevő tényezője kell, hogy legyen. Végső fokon a vajdasági magyarság alapvetően fontos, sarkalatos társadalmi (és nemzeti) érdekeit csak az öngazgatás gépezetében válthatja valóra, ami már eleve feltételezi szüntelen együttélését, esetenként a szembenállást is az együtt élő nemzetiségekkel, de hát ez a vajdasági valóság, s nem pedig a különállás. Az öngazgatás hivatása az, hogy megadja a kibontakozás demokratikus keretét. Tartalommal viszont a szubjektív erők telítik, ez az elkötelezettségük.

Ilyen értelemben tehát nem okvetlenül elsődleges az analógia, az összevetés, hogy hol milyen a szervezeti keret, hanem az adottságok, a valóságos társadalmi lehetőségek felmérésén a hangsúly.

Minden további vizsgálódás természetesen arra összpontosul, hogy a valóságos társadalmi lehetőségek nyomán milyen valóságos állapot alakul ki,

⁴⁸ Tribina, a Horvát Szocialista Szövetség közlönye, 1968/5.

illetve, hogy szűkítsük a megnyitott kérdések sorát, milyen is a művelődési élet, mert a vertikalizmus kapcsán elsősorban erről van szó, legalábbis ezt emlegetik, s nem pedig a magyarság általános jelenlétéről a társadalmi öngazgatásban avagy a kiválásáról onnan.

Nos, a helyzet itt olyan, hogy enyhén szólva sok kívánnivalót hagy maga után. Ez részint a magyarság kulturális igényének örvendetes megnövekedéséből ered, amivel, úgy látszik, senki sem számolt komolyan, részint pedig a már előljáróban említett okok folytán, amelyeket ugyancsak nehéz lenne cáfolni.

És végül, ismét csak felvetődik a kérdés: hogyan, mit, merre tovább? Mert a hangsúly, úgy hiszem, ezen van, a továbbon.

A szükségletek jobb, igényesebb, szerteágazóbb és teljesebb kielégítése felé!

Ez lenne a válasz a kérdésre és ez már magába foglalja azt is, hogy nem a szervezési formán a hangsúly, hanem a tulajdonképpeni lényegen: a szükségletek kielégítésén. Ebből pedig néhány figyelemreméltó következtetés származik:

a) semmiféle egységes szervezet vagy hálózat (még egy újjáélesztett Magyar Kultúrszövetség) sem lenne képes ma már ellátni azt a rendkívül sokoldalú és sokrétű kulturális szükségletet, amely az elemi írás-olvasás terjesztésétől a munkásegyetemek felnőttképzéséig, a könyvtári állomány gyarapításától, az írott szó terjesztéséig, a műkedvelő színjátszástól a hivatásos színi kultúráig, a népi táncoktól a dalkultúra ápolásáig, a televíziótól a filmművészetig, a műemlékvédelemtől a nemzeti múlt jeles eseményeinek ápolásáig terjed, hogy a nyelv-művelés, oktatás, tudományos kuratórumunka vagy a tömeges szórakoztatás ügyét ne is említsem;

b) a magyar művelődésügy, vagy a jugoszláviai magyarok kulturális életének előmozdítása, ezek szerint, a hivatásos (nemcsak magyar) intézmények egész láncolatának, a műbarátok és műkedvelők népes taborának messzemenő bevonásával lehetséges csupán, s már most tudni kell, hogy az úgynevezett vertikalizmus alapján létrejövő szervezet mit vállalhat ebből, mert hogy mindent nem vállalhat és főleg nem vállalhatja a mindenek fölötti gyámkodást, az több mint világos;

c) feltételezhető, sőt tudott dolog, hogy a művelődésügy terén munkálkodó számos hivatal, intézmény, szervezet és döntésjogú öngazgató testület érdeklődésénél, személyi összetételénél vagy egyéb okoknál fogva nemigen vagy nem eléggé jártas a magyar kultúra ügyeiben, ami önmagában véve még talán meg is magyarázható. Viszont ennek tudatában — és ezt politikai követelményként lehet állítani —, az illetékességéhez tartozó vagy szakterületébe vágó ügyek intézésekor messzemenően igénybe kell vennie a magyar kultúra ügyében jártas alkalmi vagy állandó szaktanácsadók vagy tanácsadó testületek, a meglévő hivatásos vagy műkedvelő tényezők véleményét és javaslatait, függetlenül attól, hogy vannak-e vagy milyen arányban vannak ezekben a testületekben vagy hivatalokban magyarok.

A lényeges tehát az, hogy a magyar művelődés ügyét ne egyszerűsítsük le a vertikalizmus kérdésére, illetve a vertikalizmus vitája ne szorítsa háttérbe a művelődés sarkalatos kérdéseinek előmozdítását. Ez azután lehetővé teszi azt is, hogy a vertikalizmusról kellő politikai bölcsességgel, célravezetően, előítéletek nélkül és mindenekfelett türelmesen tárgyaljunk.⁴⁹ A türelmes eszmecsé-

⁴⁹ Az SZKSZ Központi Bizottságának XIV. ülésén, felszólalásomnak idevonatkozó részét ezzel zártam: „A Kommunista Szövetség a nemzeti szervezkedés ügyében nem szorítkozhat csupán a tilalomfák állítására. Amennyiben nem tömöríti sorait, nem irányítja és mozgósítja tagságát, hogy az öngazgatás gépezetében nap mint nap küzdjön a nemzetiségek jogainak szabályozásáért, szükségleteinek kielégítéséért, akkor a Kommunista Szövetségnek, a tilalmon kívül nincs érve az ilyen, tehát nemzetiségi szervezkedés ellen.” (Gyorsírói jegyzetek az SZKSZ irattárában, Belgrád.)

rére szükség van az előállott helyzet miatt is, de azért is, mert felkészülten, az érvek és ellenérvek pontos értékelésével kell bekapcsolódnia a JKSZ Elnökségének nemzetiségi bizottságában induló vitára.

VII. KAPCSOLATOK AZ ANYANEMZETTEL

Ezen a téren nincsenek komolyabb eszmei vonatkozású problémák. A JKSZ álláspontja kezdettől fogva világos, s a legutóbbi két kongresszus is — hogy csak ezt említsem — megerősítette, sőt új elemekkel bővítette alaptételét a nemzetiségek „híd” szerepéről az anyanemzet és a jugoszláv szocialista társadalmi közösség között. Ebből egyenesen következik a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek, az ország általános politikai irányvonalának az a kifejezett törekvése, hogy az egyéb okok mellett már emiatt is messzemenően ápolja a jószomszédi és baráti viszonyt a nálunk élő nemzetiségek anyanemzeteivel, azok állami, politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi tényezőivel.

Örömmel állapítható meg, hogy a Magyar Népköztársasággal rendezettnek tekinthető a viszony, sőt határozottan, egyre kedvezőbb irányba fejlődik, ami ez esetben — a jugoszláviai magyar nemzetiség társadalmi-politikai helyzetéről lévén szó — különösen jelentős. Nem azért, mintha az államközi viszony befolyásolná vagy bármikor is befolyásolta volna az itt élő magyar nemzetiség helyzetét. Mindenekelőtt jó alapja ez a szüntelenül bővülő viszony a jugoszláviai magyar nemzetiség és a Magyar Népköztársaság számos intézménye között elmélyülő hasznos együttműködésnek. Ennek és az ilyenfajta együttműködésnek egyenes következményeként teljesebb a gondoskodás az itteni magyarság sokféle, mindenekelőtt kulturális szükségleteinek kielégítéséről, azon egyszerű oknál fogva, hogy az ilyen intézmények a Magyar Népköztársaságban fejlettek, tevékenységük szerteágazó, s ily módon közreműködésük nálunk szinte úrpótló. Teljesebbé teszi a kapcsolatokat az a pusztán tény, hogy a jugoszláv határ nyílnak tekinthető, a legnyíltabbak közé tartozik egész Európában, s ennél fogva a jugoszláviai magyarságnak a hétköznapjaihoz tartozik nemcsak a rokoni, baráti, szakmai és egyéb kapcsolatok ápolása, hanem a magyarországi életkörülmények és általában az ottani életmód ismerete. Ugyanakkor a jugoszláviai magyarság azért, hogy szocialista közösségünknek sajátos szubjektív tényezője, az anyanemzettel kialakított sokrétű kapcsolatok révén elősegítheti a magyar nemzet kulturális javainak és általában lélettörekvéseinek szélesebb körű megismerését nálunk, ami ugyancsak része a megfogalmazott híd-szerepnek.

Az országos szintű államközi és politikai kapcsolatok mellett, főleg a egyes nemzetiségű területekről, számos társadalmi, politikai és kulturális szervezet, hatósági szerv és öngazgató testület ápolja a testvéri és baráti jó viszonyt a megfelelő magyarországi társszervekkel vagy testületekkel. Ezenkívül rendkívül hasznos intézményes együttműködés alakult ki az anyanemzet számos kulturális és egyéb szervezetével. Már több mint egy évtizedes múltra tekint vissza a szervezett és folyamatos könyvbehozatal, ami ma már olyan méreteket öltött, hogy úgyszólván minden Magyarországon megjelent könyv hozzáférhető a jugoszláviai magyarság számára. (Csak mellesleg ugyan, de nem árt megjegyezni, hogy ennek ellenértékeként a jugoszláv népek irodalmának számos alkotása jutott el a magyarországi olvasó kezébe is.) A sajtó, de különösképpen a szakfolyóiratok és szórakoztató kiadványok behozatala hézagpótló vállalkozás, mert az effajta magyar nyelvű kiadványok ritkaságszámba mennek nálunk. Szórványosan, és egyelőre eléggé szervezetlenül ugyan, de lassan egyre több jugoszláviai magyar fiatal veszi igénybe az anyanemzet felsőoktatási intézmé-

nyeit. A Magyar Népköztársaság élvonalbeli kulturális intézményei és művészei, színházak, művésztелеpek, könyvtárak és kiadók stb. egyre gyakrabban és rendszeresebben vendégszerepelnek a magyarok és egyes nemzetiségű területeken, sőt ezen túl, vagy éppen ennek folytán, ma már az ország más részében és kulturális központjaiban is. A kishatárforgalom és a felélenkülő gazdasági kooperáció újabb adaléka a sokrétű kapcsolatoknak.

Ezek, hogy úgy mondjam, a magyar nemzetiség és az anyanemzet kapcsolatainak a rendszeres, gyakorlati, hétköznapi formái. Az ilyen bejáródott hétköznapi formák azonban az élet tartozékává váltak, és éppen ezért hatékonyabbak és hatásosabbak a barátság minden külsőségeiben színpompás megnyilatkozásánál.

Egyelőre, legalábbis a mi részünkről, az foglalkoztat bennünket, hogy bizonyos kettősség tapasztalható a kapcsolatok gyakorlati értékelését illetően. Néhol és néha kifejezésre jut az a törekvés, hogy az itteni magyarság kapcsolatai szigorúan az előzetes államközi megállapodások keretében fejlődjenek. Ezt a felfogást nálunk bizonyos ki nem élt központosító törekvések táplálják, de nem utolsósorban az a körülmény is, hogy ilyenfajta igényt támasztanak néha egyes magyarországi intézmények is. Ennek a megfordítottja szintén a jellemző és talán szélsőséges viszonyuláshoz tartozik, amit így lehetne megfogalmazni: „Mindenki csinálja a magáét és majd csak lesz valahogy.”

Számunkra bizonyos az, hogy a jugoszláviai magyarság kapcsolatait az anyanemzettel nem lehet szigorúan és kizárólag az előzetes államközi megállapodások kereteibe szorítani, mert ez minden bizonnyal elszegényítené azt, am ugyanakkor nem kétséges az sem, hogy a kapcsolatok összességét nem lehet csupán a véletlen ösztönszerűségére bízni, hanem az összes érdekeltet átfogó és átgondolt cselekvésével még gyümölcsözőbbé és az itteni magyarság számára hasznosabbá kell tenni.

VIII. ÖSSZEFOGLALÓ HELYETT

Minden kétséget kizáróan, megindult a folyamat, amelyben a magyar nemzetiség az öngazgató jugoszláv szocialista közösség egyenjogú alkotó elemévé és az öngazgató társadalom valóságos szubjektív tényezőjévé alakul át. Ennek a tartalmi jegyei fellelhetők és kimutathatók a nemzetiség életében, társadalmi létében és tudatában.

Azáltal, hogy a jugoszláviai magyarság az öngazgató szocialista társadalom egyenrangú és egyre jelenlévőbb tényezőjévé alakul át, jobban kiteljesül nemzeti egyénisége, egész közösségünk pedig minden bizonnyal gazdagabb lesz, s nem utolsósorban hozzájárul a népek és nemzetiségek együttműködéséhez és összefogásához. Ez szocialista utunknak a múlhatatlan vesejárója, ez az öngazgató rendszerének nem csupán kísérője, hanem tartozéka.

A magyar nemzetiség létét teljesen átszövi az öngazgató szocializmus jelene, törekvéseinek, jól felfogott érdekeinek megvalósulását, a megvalósulás lehetőségeit látja benne, ami cselekvésre ösztönzi. Éppen ezért fűzik eltéphetetlen szálak ehhez a közösséghez. Az öngazgató az egyedüli út, amelyen demokratikusan egybehangolható mindaz, ami az egyetemes és a különös bizonyos fokú ellentmondásából fakad. Az egyetemesnek, az emberinek, ami az öngazgató társadalom alapjaiban van és a különösnek, a nemzetiség sajátos érdekeinek a sajátos módú, külső erők kényszerétől mentes egybehangolása ez.

Ez az út egyenetlen és rögös, belső ellentmondásokkal terhelt, mint minden nagy társadalmi átalakulás, amely a megújhódással határos. Belső ellentmondásainál, az ellentmondások feloldozódottságánál fogva, amely az öngazgató

általános jellemzője, nyilvánvalóan önmagába véve, saját automatizmusával, az automatizmus ösztönszerűségével az öngazgatás sem lenne képes fájdalommentesen és egyből összefogni, egybekapcsolni a nemzetiségek életének ezt a két külön síkban futó összetevőjét, már az öröklött viszonyok miatt sem, ha az öngazgatás működésének legmélyén nem lenne olyan elkötelezetten beépítve az öntudatos szubjektív szocialista erők felelősségteljes elhivatottsága, cselekvő közreműködése.

Éppen ezért az öngazgatás, mint előremutató demokratikus társadalmi viszony, plusz a szubjektív erők elkötelezettsége, ez a jugoszláviai magyarság nemzeti egyéniségének és demokratikus felemelkedésének, a kisebbségi múlt feloldozásának a letéteményese.